

Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrlometodějská teologická fakulta
Katedra křesťanské sociální práce

Diplomová práce

2017

Tomasz Gierczuszkiewicz

**Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrilometodějská Teologická Fakulta**

Katedra křesťanské sociální práce

Charitativní a sociální práce

Tomasz Gierczuszkiewicz

*Měření účinnosti použití konceptu duchovního posouzení
podle Davida R. Hodge u osob bez domova v kontextu
zdrojového modelu sociální práce*

Diplomová práce

vedoucí práce: Mgr. Jakub Doležel, Th. D.

2017

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci zpracoval samostatně na základě zdrojů a literatury uvedených v bibliografickém seznamu.

V Olomouci, dne 21. června 2017

.....
Tomasz Gierczuszkiewicz

Tímto bych chtěl upřímně poděkovat panu Mgr. Jakobovi Doleželovi, Th. D., za odborné vedení mé diplomové práce, cenné rady a připomínky, které mi při zpracovávání práce poskytl, a také za čas, který mi věnoval. Poděkování patří také mé rodině, blízkým a především Bohu za provázení při zpracovávání této práce.

Obsah

Úvod.....	6
1 Zdrojový model sociální práce.....	9
1.1 Zdrojový model v odborném diskurzu české i zahraniční sociální práce	9
1.2 Základní parametry perspektivy silných stránek	10
1.3 Typologie zdrojů a silných stránek	13
1.3.1 Duchovní zdroje.....	15
1.4 Metody perspektivy silných stránek a nástroje zjišťování zdrojů.....	16
1.4.1 Posouzení silných stránek – strengths assessment.....	17
1.4.2 Posouzení duchovních silných stránek a zdrojů – duchovní posouzení.....	21
1.5 Kritika perspektivy silných stránek.....	22
2 Koncept duchovního posouzení podle Davida R. Hodge.....	24
2.1 Vstupní informace o duchovním posouzení	24
2.2 Stručné duchovní posouzení	28
2.3 Podrobnější duchovní posouzení	31
2.3.1 Duchovní historie.....	31
2.3.2 Duchovní mapy života.....	34
2.3.3 Duchovní ekomapy	38
2.3.4 Duchovní genogramy	40
2.3.5 Duchovní ekogramy	41
3 Empirická část.....	44
3.1 Ideový a technický plán výzkumu.....	44
3.1.1 Výzkumný problém.....	44
3.1.2 Cíl výzkumu, výzkumné otázky	45
3.1.3 Kritéria úspěšnosti výzkumu	46
3.1.4 Kvalitativní přístup.....	46
3.1.5 Typ výzkumu	47
3.1.6 Metoda výběru výzkumného souboru.....	52
3.1.7 Metoda získávání kvalitativních dat.....	54
3.1.8 Metoda zpracování kvalitativních dat	56
3.1.9 Metoda analýzy kvalitativních dat	58
3.2 Průběh výzkumu	58
3.3 Výsledky výzkumu.....	61
3.3.1 R1 – pan Petr	62
3.3.2 R2 – pan Pavel	63
3.3.3 R3 – pan Ondřej.....	65
3.3.4 R4 – pan Jakub.....	66
3.3.5 R5 – paní Anežka.....	67
3.3.6 R6 – pan Filip	68
3.3.7 R7 – paní Helena.....	69
3.3.8 R8 – paní Alžběta.....	70
3.3.9 R9 – paní Zdislava	71
3.3.10 Shrnutí výsledků	73
Závěr.....	76
Seznam použité literatury	78
Seznam použitých zkratk	82

Úvod

Téma duchovního rozměru sociální práce je mi blízké od počátku mého působení v této oblasti a vždy jsem hledal možnosti, jak využít duchovní rovinu při práci s klienty. Během svého studia jsem měl možnost setkat se s mnoha způsoby propojení těchto významných oblastí, přičemž jako velmi zajímavou a přínosnou jsem poznal oblast takzvaného duchovního posouzení. Duchovní posouzení je mnoha autory, například Edwardem R. Candou a Leolou D. Furman (2010) a Davidem R. Hodgem (2003), považováno za významnou součást spirituálně citlivé sociální práce, tedy sociální práce v kontextu klientova duchovního rozměru. Tématu duchovního posouzení právě podle konceptu Davida R. Hodge jsem věnoval své dvě předcházející kvalifikační práce, které celý koncept nejdříve představily (Gierczuszkiewicz, 2013a) a následně výzkumně ověřily možnost jeho použití (Gierczuszkiewicz, 2013b). Současná diplomová práce na tyto předchozí práce navazuje.

Tématem této práce je měření účinnosti použití konceptu duchovního posouzení podle Davida R. Hodge v kontextu zdrojového modelu sociální práce. Cílem práce je ověřit, zdali použití konceptu duchovního posouzení podle Davida R. Hodge je účinné, a to v kontextu zdrojů pro řešení sociální situace. Cíl bude naplněn teoretickým představením přesahu konceptu duchovního posouzení podle Davida R. Hodge a zdrojového modelu sociální práce, jeho možného využití a přínosu pro klienta a empirickým ověřením, zda je použití tohoto konceptu duchovního posouzení účinné, to znamená, zda má vliv na oblast zdrojů pro řešení sociální situace u osob bez domova.

Ověření účinnosti konceptu duchovního posouzení podle Davida Hodge je dalším důležitým prvkem pro možnost jeho širšího využití v praxi české sociální práce, protože zde zatím žádný podobný výzkum proveden nebyl. Na základě výstupů této práce bude jednak možné realizovat širší výzkum a současně práce nabídne užitečné informace pro všechny sociální pracovníky, kteří by provedení duchovního posouzení chtěli vyzkoušet a realizovat.

Diplomová práce současně směřuje ke všem teoretikům i praktikům sociální práce zajímajícím se také o duchovní rozměr sociální práce, pro které může být jedním z příspěvků na v české odborné literatuře nepříliš frekventovaná témata zdrojového

modelu sociální práce a duchovního posouzení, přičemž přináší i základní empirické výstupy.

Práce obsahuje teoretickou a empirickou část, přičemž empirický akcent lehce převažuje. Teoretická část vychází z odborných publikací mnoha autorů a směřuje k představení zdrojového modelu sociální práce a jeho přesahu směrem ke konceptu duchovního posouzení s ohledem na možný přínos pro klienta. Jedna velká kapitola je tedy věnována zdrojovému modelu sociální práce a druhá konceptu duchovního posouzení podle Davida Hodge. Vycházejí z především z prací Saleebeyho (2013) a Hodge (2003) O některých souvisejících tématech, jako je například vymezení pojmů duchovno a náboženství či oblast práce s lidmi bez domova a jejich duchovním rozměrem, pak teoretická část nepojednává, protože již byly podrobně rozpracovány v předchozích pracích. Empirická část na základě těchto teoretických východisek používá koncept duchovního posouzení podle Davida Hodge u osob bez domova a kvalitativně ověřuje, zda má u nich jeho použití vliv na vnímání zdrojů. Opírá se především o metodologii čerpanou z publikace Miovského (2006).

Teoretická část

1 Zdrojový model sociální práce

V této kapitole bude představen zdrojový model sociální práce nebo také perspektiva silných stránek, jak je tato orientace často nazývána v zahraničí. Nejprve bude přiblížen zdrojový model v odborném diskurzu české i zahraniční sociální práce a dále budou uvedeny jeho základní parametry, typologie zdrojů a metody a nástroje jejich zjišťování. Bude současně představen přesah zdrojového modelu sociální práce a konceptu duchovního posouzení. Pojmy zdrojový model sociální práce a perspektiva silných stránek budou v této práci užívány ekvivalentně.

1.1 Zdrojový model v odborném diskurzu české i zahraniční sociální práce

Česká odborná literatura uvádí pojmy zdrojový model sociální práce nebo perspektiva silných stránek pouze sporadicky. Tyto nebo související pojmy se dají nalézt například u Matouška (2003a, s. 203), který uvádí, že sociální pracovník by měl zmapovat klientův životní prostor a posoudit jeho silné pozitivní stránky, označené jako zdroje podpory a rozvoje, stejně tak i stránky slabé. Další u koho můžeme nalézt zmínku o silných stránkách, které je třeba u klienta podporovat, je známý autor Ivan Úlehla ve svém Umění pomáhat (2005). Ačkoli přímo téma perspektivy silných stránek či zdrojového modelu časopis Sociální práce/Sociálna práca nepřináší, najdeme v něm zmínku o perspektivě silných stránek ve speciálním anglickém vydání v článku o alternativních perspektivách sociální práce, který uvedl Malcolm Payne (2012, s. 9). Velmi zajímavý článek o zdrojích z pohledu spirituality v sociální práci přinesla ve zmíněném časopise Sociální práce/Sociálna práca Eva Křížová (2016, s. 50 - 55) také ve speciálním anglickém vydání. Naproti tomu v mnoha jiných odborných člancích a publikacích bychom zmínky o zdrojovém modelu či perspektivě silných stránek hledali marně. Neuvádí je ani již zmíněný Matoušek ve Slovníku sociální práce (2003b). A tak možná nejobširněji se tímto tématem zabývá autor Smutek (2006), který čerpá ze zahraničních zdrojů. Mezi významné zahraniční autory pojednávající o perspektivě silných stránek a souvisejících faktech patří Denis Saleebey, který ve své publikaci (2013) a svých člancích (1996) přináší obširné informace o této orientaci. Mezi dalšími autory můžeme jmenovat Theresu Early a Linneu GlenMaye (2000) nebo

Rossalii Russo (1999). Zdroji a silnými stránkami v duchovním kontextu se pak zabývá především významný autor Edward R. Canda s Leolou D. Furman (2010).

O něco lepší situace v českém diskurzu se pak týká odborných příspěvků na téma zmocnění či posílení klienta tzv. empowermentu, které je s tématem zdrojů a silných stránek blízce spjato. Malcolm Payne (2014, s. 310) například vnímá silné stránky a zdroje jako součást praxe zmocňování. Úlehla (2005, s. 89) říká, že zmocňování se netýká toho, co je špatně, ale naopak je klient podporován a zmocňován v tom, co je dobře a co se mu daří, to je v jeho silných stránkách. Konečně Canda a Furman (2010, s. 20) „věří, že zmocňování je důležitým doplňkem perspektivy silných stránek.“ Pouze v Encyklopedii sociální práce (Matoušek, 2013) nalezneme jedenáct odkazů na tento pojem a v určitém kontextu se mu věnuje i celé číslo časopisu Sociální práce/Sociálna práce (2015). Důraz české sociální práce je tak položen spíše tímto směrem.

1.2 Základní parametry perspektivy silných stránek

Zatímco tedy český Slovník sociální práce (Matoušek, 2003b) neuvádí pojmy zdrojový model sociální práce nebo perspektiva silných stránek, mezinárodně známý Slovník sociální práce (v originále The Social Work Dictionary), který vydal Barker (2003), definuje perspektivu silných stránek jako orientaci v praxi sociální práce, která zdůrazňuje klientovy zdroje, schopnosti, kapacity a motivace čelit výzvám a nepříznivým situacím, přičemž současně neignoruje existenci sociálních problémů, krizí a disfunkcí, ale používá klientova aktiva k řešení jeho situace a dosažení jeho celkové pohody. Perspektiva silných stránek tak vychází z předpokladu, že každý člověk má kapacity k růstu a změně, jak uvádí autorky Early a GlenMaye (2000, s. 119) Český autor Smutek (2006, s. 32 – 33) řadí v rámci historického pohledu na metody sociální práce perspektivu silných stránek do devadesátých let dvacátého století na konec kritického období k metodám ovlivněným generalizací a takzvanými globalizačními tendencemi. Díky svému ovlivnění myšlenkami konstruktivismu je blízka také systemickým přístupům, zvláště pak narativnímu přístupu, jak to uvádí Malcolm Payne ve své publikaci Modern social work theory (2014, s. 33).

Rozvoj zdrojového modelu sociální práce a perspektivy silných stránek má svůj počátek v uvědomění si, že pomáhající profese jsou silně závislé na psychosociálních přístupech zdůrazňujících problémy, deficity, poruchy či patologie jedinců i komunit,

příčemž také ve společnosti mnohé instituce a organizace vytvářejí dojem toho, že každý člověk je ve své zranitelnosti vystaven vysokému riziku vlastního problémového jednání. Zdrojový model sociální práce či chcete-li perspektiva silných stránek neignoruje skutečné problémy klientů, ale naproti tomu říká, že stejně jako by bylo špatné nevidět problémy klientů, tak by bylo špatné nevnímat si a negovat i jejich silné stránky a zdroje. Vystupuje však proti přehnanému zdůrazňování negativních aspektů života klienta a proti náhledu, že většina lidí je obětí nějakého zneužívání či vlastních nezřízených tužeb a chybí jim síla je překonat. (Saleebey, 1996, s. 296 – 297)

Perspektiva silných stránek se snaží přinést do sociální práce jiný pohled. Všichni klienti, ať už jednotlivci či rodiny nebo komunity, mají být viděni optikou jejich zdrojů, kapacit, kompetencí a možností. Ačkoli jsou vystaveni vlastním problémům a vnější opresi, které mohou zkřivit tyto jejich talenty, je přesto nutné poslouchat jejich pozitivní naděje a vize a vytvořit seznam jejich zdrojů, znalostí a schopností. Je potřebné vidět klienta v jeho celistvosti i s jeho silnými stránkami a zdroji. (Saleebey, 1996, s. 297)

Autorky Schatz a Flagler (2004, s. 63 – 64) tak vnímají perspektivu silných stránek jako dramatický odchod praxe sociální práce od dřívějších medicínských a rehabilitačních modelů a Morales a Sheafor (1997, podle Schatz a Flagler, 2004, s. 64) ji označují za důležitou protiváhu přístupům plným znepokojení nad klientovými problémy a deficity používaných mnoha sociálními pracovníky.

Pro mnoho pracovníků, kteří denně poskytují službu klientům s těžkým životním příběhem plným závislostí a nemorálního jednání, je však nesnadné dívat se na ně tímto pohledem a uvěřit pozitivní straně jejich situace, obzvláště pokud byrokratické struktury pomoci jsou ve společnosti nastaveny opačným směrem. Sociální pracovníci jsou někdy zvyklí hovořit o životní situaci klientů jazykem problémů a negativity a podkopávají tak možnost vidět klienty ve světle jejich silných stránek a kapacit. Vyžaduje to pak velkou odvahu sociálních pracovníků, aby dokázali uchopit svou profesionální sociální praxi skrze optiku perspektivy zdrojů a silných stránek klienta. (Saleebey, 1996, s. 297)

Schatz a Flagler (2004, s. 64) pak uvádí několik zásad, kterými by se měli sociální pracovníci řídit, a sice že: každý klient má své silné stránky; trauma a zneužití, nemoc a boj mohou zraňovat, ale stejně tak mohou být zdrojem výzev a příležitostí; nikdo nezná hranici, kdy je ještě možný růst a změna u druhého člověka; je třeba vždy

brát vážně touhy a aspirace druhých; nejlépe můžeme sloužit druhým, když s nimi budeme spolupracovat; a konečně, že každé prostředí je plné zdrojů.

Se zdrojovým modelem sociální práce se pak dále pojí několik pojmů, které ještě více objasňují, jak je možné mu rozumět. Jedním z nich je právě „zmocnění“, v anglickém originále „empowerment“, které je ve zdrojovém modelu sociální práce chápáno také jako pomoc klientům v odhalení a využití zdrojů v nich samých a kolem nich. Dalším důležitým prvkem je „odolnost“, jenž označuje různé schopnosti a znalosti nahromaděné při předchozích výzvách a bojích, které může klient využít při řešení budoucího problému. Je to v podstatě průběžný proces tvorby zdrojů, kapacit a silných stránek, protože prostředí, ve kterém žijeme, neustále přináší nové výzvy, příležitosti a stresové situace. „Členství“, anglicky „membership“, označuje touhu klientů být součástí komunity jako její plnohodnotný a odpovědný člen, protože neúčast znamená riskovat odcizení a opresi. Klient se tak může opřít o neformální síť vztahů mezi jednotlivci, rodinami a různými skupinami nebo získat podporu, povzbuzení a radu od starších členů společenství. Obecně se také dá říci, že když se klientům daří překonat životní překážky, začínají na nich stavět a využívat své zdroje a schopnosti více ve svém životě. (Saleebey, 1996, s. 298 - 300)

Kromě výše zmíněných cenných zkušeností a silných stránek vzešlých z překonání předešlých překážek, které klient může v budoucnu využít jako zdroje pro řešení své situace, uvádí Saleebey (1996, s. 299) také řadu dalších možných zdrojů a silných stránek u klientů. I v těžkých chvílích může být klientovým zdrojem a silnou stránkou například jeho věrnost či nezávislost anebo i smysl pro humor. Klienti také mohou stavět na tom, co se při překonávání obtíží v minulosti naučili o sobě nebo ostatních. Na světlo mohou být opět vyzvednuty také zapomenuté talenty a schopnosti jako je umění vařit a péct, starat se o nemocné anebo třeba žonglovat. Také tradice a příběhy klienta, jeho rodiny i komunity hovořící například o pádech a selhání a znovu povstáních k životu jsou významným zdrojem síly.

Podle českého autora Smutka (2006, s. 40 – 41) může každý příběh klienta a každá situace ukázat jiné příležitosti ke zvládnutí obtížných situací, čehož by měl umět sociální pracovník využít. Zdrojem a silnou stránkou tedy mohou být dále zjištění, které klienti získali při konfrontaci s výzvami prostředí, klientovy sny a naděje a jeho silná přesvědčení. Významným zdrojem a silnou stránkou klienta může být také jeho víra, spiritualita a náboženství.

Early a GlenMaye (2000, s. 119 – 120) dodávají, že rodiny mohou kombinovat zdroje a schopnosti jednotlivých členů a z nich čerpat, stejně jako využít propojení členů do sousedství a místní komunity. Podnětné mohou být také klientovy znalosti o tom, jak se mu podařilo dojít přes všechny těžké překážky až tak daleko k současnému bodu a jeho pozorné vyslechnutí ze strany pracovníka jej může vést k uvědomění si, že expertem na vlastní život je také on sám. Perspektiva silných stránek každopádně vyžaduje v rámci spolupráce klienta a pracovníka systematické zkoumání zdrojů, dovedností, znalostí a tužeb, které mohou být využity při řešení klientovy situace. Přitom je důležité si uvědomit, že klíčovou metodou práce v této perspektivě je určité partnerství a spolupráce mezi klientem a pracovníkem.

1.3 Typologie zdrojů a silných stránek

Na základě výše uvedených příkladů se nabízí otázka po tom, jaké typy zdrojů může mít klient vlastně k dispozici, a kterých oblastí jeho života se mohou týkat. Autoři Pincus a Minahan (1973, podle Smith, 2008, s. 173) předkládají tři kategorie podpůrných systémů, ve kterých mohou lidé nalézt zdroje pomoci. Prvním z nich jsou přirozené a neformální zdroje pomoci, které zahrnují klientovu rodinu, přátele, kolegy a jiné osoby z nejbližšího okolí. Druhým jsou pak formální zdroje pomoci, mezi něž patří například skupiny a organizace poskytující vzájemnou pomoc a sdílení aktivit, protože jsou vystavěny okolo společných zájmů. Zde může klient nalézt jak přátelskost, tak dobrou radu nebo zastání, které by jinak musel hledat u sociální práce. Poslední kategorií jsou takzvané společenské zdroje pomoci zahrnující různé vládní či veřejné agentury a další zdroje, které se nabízejí klientům v dlouhodobé nebo náhlé sociální potřebě. Autoři tedy zohledňují především zdroje v sociální oblasti.

Rosalie Russo (1999, s. 28) rozlišuje zdroje na dva typy, a sice zdroje individuální a sociální, neboli zdroje v klientově okolí. Tyto by měly podle ní být identifikovány ještě před využitím formálních (sociálních) služeb, protože jsou běžnou součástí klientovy každodennosti. Mezi nimi pak autorka jmenuje širší rodinu, odpočinkové programy, komunitní místa jako jsou parky, další veřejné služby a zmiňuje se také o náboženských organizacích.

Saleebey (2013, s. 194 - 200) hovoří o podobných dvou rovinách silných stránek. První kategorií jsou u něj osobní a mezilidské silné stránky, kde patří zdroje z oblasti poznávání, emocí, motivace, zvládání (coping) a zdroje mezilidské. Druhou

kategorií jsou silné stránky sociální a politické, které se silně pojí s principem zmocnění.

Dále například Roger Smith ve své publikaci *Social work and power* (2008, s. 173) uvádí již v širším kontextu, že klienti mohou čerpat své zdroje v oblasti materiální, emocionální nebo spirituální z různých systémů pomoci v jejich blízkosti a získat tak služby a možnosti pro zvládnutí životních výzev a realizaci jejich přání. Můžeme zde tedy vidět jednoduše řečeno jakousi kategorizaci zdrojů zahrnující oblasti biologické, psychologické a duchovní.

Velice komplexní typologii možných zdrojů pak představují autoři Bird, Le Boutillier, Leamy, Larsen, Oades, Williams a Slade (2012, s. 4), kteří identifikovali ve svém výzkumu 39 oblastí možných silných stránek a zdrojů rozčleněných do tří zastřešujících kategorií podle jejich povahy: Individuální – obsahující osobní zdroje klienta včetně jeho talentů a vlastností; Environmentální – tj. externí zdroje v nejbližším okolí i širší komunitě; Interpersonální – zahrnující zdroje, které se pojí s interakcí mezi klientem a okolím. Připouštějí také, že tento výčet není absolutní a lze přemýšlet ještě o dalších možných konkrétních zdrojích. Niže uvedená tabulka číslo 1 představuje přehledně tyto tři kategorie současně s oblastmi zdrojů, které do nich spadají.

Tabulka č. 1 (Bird a kol., 2012, s. 6)

Typologie zdrojů

Individuální zdroje	Environmentální zdroje	Interpersonální zdroje
<ul style="list-style-type: none"> • osobní/psychologické faktory – naděje, temperament, optimismus • sny, aspirace a cíle • dovednosti, talenty a kompetence • odolnost a schopnost zvládat situace • spirituální/náboženské zdroje • zdraví a zdravotní péče 	<ul style="list-style-type: none"> • sociální podpora • komunita • rodina • zdroje klientova okolí • bydlení a živobytí • politické zdroje včetně práv a obhajoby • doprava (přeprava) • finanční zdroje 	<ul style="list-style-type: none"> • vztahy • řešení • možnosti

<ul style="list-style-type: none"> • povolání, práce, vzdělání • volný čas a zájmy • poznávání • závazek k učení a růstu • překonání závislostí • sebepojetí • překonávání slabin 		
--	--	--

1.3.1 Duchovní zdroje

Mezi výše uvedenými typy zdrojů byly uvedeny taktéž zdroje spirituální. Canda a Furman (2010, s. 21) hovoří o neoddělitelném vztahu mezi biologickou, psychologickou, sociální a právě spirituální rovinou lidské zkušenosti. Dále představuje vlastní holistický model, který zobrazuje vztah spirituality k ostatním rovinám pomocí tří metafor, a to: spiritualita jako celistvost osoby, spiritualita jako centrum osoby a spiritualita jako spirituální aspekt osoby. Spiritualita jako spirituální aspekt osoby doplňuje trojici obvykle uváděných rozměrů – biologickou, psychologickou a sociální, a teprve tato čtveřice tvoří kompletní funkční celek. Spiritualita jako celistvost osoby se odkazuje k tomu, co skutečně znamená být člověkem – někým s transcendentním přesahem. Spiritualita jako centrum osoby konečně vede k pojmům jako je duše, která označuje spojovací a orientační bod mezi všemi aspekty člověka. (Canda, Furman, 2010, s. 87 – 89) Spirituální rovina je tedy nejen neoddiskutovatelnou součástí člověka, ale toto podrobné rozpracování ukazuje na skutečný potenciál, jaký duchovní rovina může klientovi nabídnout, a to také v oblasti zdrojů pomoci.

Canda a Furman (2010, s. 262) pak hovoří o celé řadě možných zdrojů, které se pojí s duchovní rovinou klienta. Mezi těmito duchovními zdroji uvádí především: inspirativní duchovní a filosofické texty, duchovní hudbu a umění, účast v podpůrných duchovních skupinách, osobní praxi víry a modlitbu, duchovní obřady, duchovně motivovaný zdravý životní styl, vztah s Bohem, vnímání posvátnosti nebo transcendence věcí či osob, vědomí významu života a jeho smyslu, duchovní zdroje radosti, harmonie, duchovní ctnosti empatie, soucitu, moudrosti, laskavosti a štědrosti,

dále je to schopnost odpustit a přijmout odpuštění, efektivní duchovní cesty z krize, duchovní představitelé a vůdcové, věřící přátelé atd.

Vidíme tedy velký potenciál a rozsah možných duchovních zdrojů z různých oblastí duchovního života. K jejich uspořádání do tematických a logických typů můžeme využít nástroj MIMBRA, který navrhl Canda a Furman (2010, s. 267). Název je akronymem složeným z počátečních písmen oblastí potencionálních duchovních zdrojů, jimiž jsou u klientova duchovna: význam (meaning), důležitost (importance), členství (membership), víra (beliefs), relevantnost (relevance) a akce (action). MIMBRA se pak zaměřuje na tyto duchovně významné životní domény a hledá zdroje v oblastech, co klientovi pomáhá zakusit význam, smysl a naději v jeho životě, jak je pro něj důležité duchovno nebo víra, jestli je členem nějaké duchovního či jiného společenství nebo skupiny, jaké myšlenky víry či duchovní praktiky jako je třeba modlitba a obřady jsou pro něj významné, jestli některé zmíněné prvky mohou být relevantní a aktuální v jeho současné situaci a co může přenést do praxe.

Toto rozdělení na významné domény duchovního rozměru a typy zdrojů klienta vykazuje jistou podobnost s významnými druhy duchovních zdrojů, jak je definoval David Hodge (2006, s. 319). Jsou jimi zdroje týkající se významu víry v klientově životě, důležitosti duchovní praxe - tedy modliteb a obřadů, role duchovních společenství v klientově životě, možné pomoci pramenící z těchto skutečností v minulosti i pro aktuální situaci. Podobně i na jiném místě u Hodge (2005a, s. 82) můžeme hledat možné duchovní zdroje v těchto oblastech: vztah s Bohem, víra/duchovní poznatky, duchovní rituály, církevní sociální podpora.

1.4 Metody perspektivy silných stránek a nástroje zjišťování zdrojů

Existuje vícero metod k zjišťování a práci se zdroji klienta. Jako základní metodu uvádějí autorky Early a GlenMaye (2000, s. 120) spolupráci a partnerství mezi klientem a sociálním pracovníkem, jak již bylo uvedeno. Ta začíná, když se klient svěřuje se svou situací a hovoří o možných cestách ven z problémů. Neznamená to ovšem, že klient vždy dobře ví, co si počít a jak situaci řešit. Kdyby to tak bylo, neoslovil by sociálního pracovníka. Důležitá je nicméně jeho vize změny, kterou je mu třeba pomoci odkrýt. Jako další praktické metody zmiňují autorky například

vytváření podmínek pro odkrytí nebo získání kompetencí situaci řešit vlastní silou čili vlastně hovoří o empowermentu. Vhodné je využít taktéž tzv. změnu prostředí, která spočívá v práci s prostředím klienta a její součástí může být „výchova“ lidí v klientově okolí. Důležitou metodou je také advokacie neboli obhajování klientů, protože představování obrazu celého klienta s jeho schopnostmi, stejně jako s problémy, může bourat stereotypy a odstranit negativní nálepku klienta v očích jeho okolí.

Saleebey (2013, s. 109 - 110) uvádí tři fáze praxe založené na silných stránkách. První z nich se týká situace, kdy klient dotčený zkušeností bolesti, stresu či jiné negativní emoce nebo situace přichází za sociálním pracovníkem a potřebuje to někomu sdělit, vypovídat se, jednoduše potřebuje být slyšen. Na pracovníkovi potom je, aby citlivě vyslechl a popřípadě i ocenil klientův příběh. Současně ale musí být schopen v příběhu slyšet také jakýsi leitmotiv o klientově kapacitách, vůli a naději. Protože si je však často klient není kvůli dlouhodobým nánosům problémů schopen uvědomit, jde ve druhé fázi o (znovu) objevení silných stránek a zdrojů pomocí stimulování klienta v hovoru a vyprávění příběhů o jeho odolnosti a silných stránkách. Je často na pracovníkovi, aby vedl klienta k nahlédnutí a pojmenování těch zdrojů, které se objevují v jeho příběhu o každodenních bojích a vítězstvích. Smyslem poslední fáze je propojit objevené klientovy zdroje a silné stránky s jeho cíli, nadějemi a vizemi, na jejich základě podpořit klienta v uskutečnění těchto cílů a využít tak jejich přínos konkrétně v dalším životě. V těchto metodách je možné vidět také určité prvky podobnosti s narativními přístupy.

Samostatnou velkou oblastí je pak propojení principů perspektivy silných stránek a případové práce do takzvané zdrojově orientované případové práce (strengths-based case management), jak o něm hovoří Saleebey (2013, s. 149 – 160).

1.4.1 Posouzení silných stránek – strengths assessment

V kontextu této práce je velmi zajímavá především metoda tzv. posouzení silných stránek (strengths assessment), která zjišťuje klientovy zdroje a pracuje s nimi pomocí posouzení. Hovoří o ní například autorka Rosalie Russo (1999, s. 28 - 29), když uvádí, že pracovníci jsou postaveni před úkol spojit do jednoho „multidisciplinárního“ přístupu klientovy zdroje individuální, zdroje v jeho okolí, stejně jeho osobnostní a emocionální deficity. Společně s klientem pak pracují v procesu zahrnujícím diskuzi nad jeho cíli a tím, jak využít všechny individuální a sociální zdroje k naplnění těchto

cílů. Pro tyto aktivity jsou nezbytné metody a nástroje zjišťování zdrojů a práce s nimi. Proto již autoři Mc-Quaide a Ehrenreich (1997, podle Russo, 1999, s. 28 – 29) navrhli nástroj o čtyřiceti otázkách (někdy se uvádí také 38 otázek), pro posouzení a identifikaci klientových silných stránek. Také DeJong a Miller (1995, podle Russo, 1999, s. 29) popsali mnoho různých typů otázek vhodných ke zjišťování zdrojů klienta, přičemž existují ještě další podobné modely posouzení vhodné k získání informací o klientových silných stránkách především v oblasti individuální, rodinné a v oblasti klienta okolí.

Saleebey (2013, s. 154) vidí posouzení silných stránek jako protikladné vůči většině jiných typů posouzení. Podle něj je zaměřeno na seznamování či znovu-seznamování klientů s jejich silnými stránkami a zdroji a sleduje tři základní cíle. Tím nejdůležitějším je, že dává klientům možnost identifikovat případy, kdy dosáhli úspěchu díky svému vlastnímu jednání a schopnostem. Objevení těchto případů je pak použito klientem a pracovníkem k identifikaci toho, kde a jak může klient získat zdroje pro zvládnutí příštích potřeb. Nakonec samotná interakce a diskuze o silných stránkách, schopnostech a zdrojích mezi klientem a pracovníkem vede k posílení jejich vztahu, který může klientovi dodat odvahu řešit svou situaci. Proces posouzení silných stránek má však vliv i na samotného pracovníka, protože díky zaměření na silné stránky a pozitiva nemusí tak snadno propadnout skepsi a beznaději, když se denně setkává s obtížnými situacemi.

Existuje také deset pokynů, jak správně provádět posouzení silných stránek, které představil také Saleebey (2013, s. 187 – 190). Jsou jimi: zdokumentovat klientův příběh, tento ověřit a podpořit, ocenit klientovo rozhodnutí, dát vyniknout jeho příběhu, posunout posouzení směrem k jeho silným stránkám, objevit co je skutečně potřebné, objevit jedinečnost klienta a jeho zdrojů, dosáhnout vzájemné shody na posouzení, vyvarovat se obviňování, posuzovat ale nenechat se polapit do „nálepkování“ klienta.

Komplexní přehled o modelech posouzení silných stránek přinášejí opět autoři Bird a kol. (2012, s. 4 - 5), kteří vnímají rozdílnost modelů podle toho, zdali jsou zaměřeny pouze na silné stránky klienta anebo na kombinaci silných stránek, obtíží a potřeb. Současně rozdělují modely na kvalitativní a kvantitativní. Rozlišují tedy sedm kvalitativních a pět kvantitativních modelů. Pro přehlednost jsou jednotlivé modely uvedeny v originálním názvu s krátkým popisem v tabulce číslo 2 níže.

Tabulka č. 2 (Bird a kol., 2012, s. 5)

Modely posouzení silných stránek

Kvalitativní modely posouzení silných stránek	
<i>Název</i>	<i>Krátký popis modelu</i>
Strengths Assessment Worksheet – SAW	Polostrukturované interview pokrývající 7 oblastí, přičemž u každé je zaznamenáno klientovo současné postavení, zdroje, touhy a aspirace.
Strengths Assessment Worksheet – spirituality	Polostrukturované interview rozšiřující sekci spirituality výše uvedeného modelu.
Person-Centered Strengths Assessment	Polostrukturované interview pokrývající 8 životních domén, které na konci identifikuje nejvíce významnou oblast.
Four-Corner Matrix	Nestrukturované interview rozdělené na čtyři kvadranty pokrývající zdroje a slabé stránky u klienta a jeho okolí
Adult Resiliency—developing strengths measure	Polostrukturované interview používající otevřené otázky pro 11 oblastí.
ROPES strengths assessment framework	Polostrukturované interview s otevřenými otázkami k identifikování silných stránek v pěti oblastech.
Framework for Assessment and the assessment of helpseeker strengths	Polostrukturované interview položené okolo čtyř hlavních oblastí a dodatkové posouzení silných stránek pomocníků.
Kvantitativní modely posouzení silných stránek	
<i>Název</i>	<i>Krátký popis modelu</i>
Client Assessment of Strengths, Interests and Goals - CASIG	Sebehodnotící posouzení s otevřenými a uzavřenými otázkami pokrývajícími 23 životních oblastí. Uzavřené otázky mohou být použity ke kvantitativnímu hodnocení.
Strengths Self-Assessment Questionnaire	Na škálách (měřítku) založené sebehodnotící kvantitativní měření obsahující 38 položek k vyjádření vnímání od silně nesouhlasím, až po silně souhlasím.
Adult Needs and Strengths Assessment	Měření obsahující dva měřítka posuzující potřeby a silné stránky napříč šesti životními doménami.

Adults Needs and Strengths Assessment — Abbreviated	Zkrácená verze výše uvedeného modelu obsahující 16 uzavřených otázek.
Values in Action— Inventory of Strengths – VIA - IS	Sebehodnotící měření obsahující 240 položek hodnocených pomocí 5-ti bodové škály. Položky posuzují 24 silných stránek charakteru pokrývající 6 ctností.

Model SAI-Y

Existují ovšem také další modely a nástroje provádění posouzení silných stránek. V poslední době byl představen například model SAI-Y pro práci s mládeží. Ten poskytuje obsáhlé posouzení silných stránek klienta stejně jako silných stránek týkajících se jeho interakcí s okolím. Je složen ze 120 položek (silných stránek) rozdělených do jedenácti tzv. obsahových měřítek a dvanácti tzv. empirických měřítek. Obsahová měřítko zahrnují například tyto oblasti silných stránek: domov, volný čas, přátelé, chápání sebe sama, víra a kultura, cíle a sny, zaměstnání. Empirická měřítko posuzují kupříkladu: respekt k vlastní kultuře, optimistický pohled do budoucna, komunitní angažovanost, kreativitu, well-being, kontakty s vrstevníky. SAI-Y pak využívá 3 bodovou škálu, pomocí které klienti určují frekvenci, jak je pro ně každá silná stránka reprezentovaná jednou položkou aktuální a důležitá. Obsahuje také zajímavý prvek tzv. testování a re-testování, kdy je posouzení prováděno u klientů dvakrát vždy s odstupem nějakého času, a výsledky jsou srovnávány. (Brazeau, Teatero, Rawana, Brownlee, Blanchette, 2011)

Model silných stránek, posouzení a léčby

Podobně byl v nedávné době představen také Model silných stránek, posouzení a léčby (The Strength, Assessment, and Treatment Model) zabývající se rovněž prací s mládeží. V tomto modelu je kladen důraz na čtyři zásadní složky: angažovanost (engagement), průzkum (exploration), expanzi (expansion) a vývoj (evolution). (Rawana, Brownlee, 2009, s. 256)

Angažovanost a zapojení klienta je důležitá z hlediska efektivity intervence. V tom může být posouzení zaměřené na silné stránky pomocné, protože na rozdíl od běžného posouzení zaměřeného spíše na deficity nevyvolává negativní pocity a spíše díky zdůraznění pozitiv vede klienta k větší kooperaci a motivaci. Prvním krokem

je vytvořit vztah s klientem orientovaný k pozitivní změně a zdůraznit, že silné stránky může klient nalézt v mnoha oblastech každodenního života, což pomůže u klienta nastavit pozitivní očekávání ohledně budoucí intervence. Tuto angažovanost je pak třeba podporovat během celého jejího trvání. (Rawana, Brownlee, 2009, s. 256)

Průzkum označuje odkrytí klientových zdrojů za různých okolností, protože tento model vede k obsáhlému posouzení zdrojů v různých prostředích, ve kterých se klient denně pohybuje. Sociální pracovník by se tak měl klientova okolí dotazovat na jeho chování, které může být považováno za silnou stránku a může k tomu využít také na zdroje orientované dotazníky, přičemž různí lidé z klientova okolí vyplní vždy jednu část. Jedná se o jakési vícezdrojové posouzení. Model vidí oblasti možných zdrojů podobně opět ve vrstevnících, komunitě, rodině, volném času nebo spiritualitě a kultuře a dalších věcech běžného života. (Rawana, Brownlee, 2009, s. 257)

Ve fázi expanze se sociální pracovník zaměřuje na zjištěné silné stránky klienta a dodává mu odvalu, aby rozpoznal, jak může být jeho silná stránka expandována na jeho kapacitu pro řešení problémů. Expanze je tak zvyšováním porozumění klienta svým zdrojům k pochopení, že své silné stránky může využít v každodenním životě. (Rawana, Brownlee, 2009, s. 257 - 258)

Konečně ve fázi vývoje je cílem maximalizovat možnosti vycházející z klientových silných stránek a zdrojů, a to podpořením klienta v mobilizaci, přenosu a implementaci konkrétních zdrojů do řešené situace. Do této aktivity je vhodné zaangažovat také klientovo okolí. Jedná se o proces maximalizace potenciálu propojení zdrojů a současných problémů klienta. Fáze vývoje tak vykazuje určitou podobnost s procesem zmocňování. (Rawana, Brownlee, 2009, s. 258)

1.4.2 Posouzení duchovních silných stránek a zdrojů – duchovní posouzení

K tématu posouzení obecně patří také posouzení klientova duchovního rozměru, tzv. duchovní posouzení, které může odhalit důležité duchovní zdroje, jak již bylo představeno v předchozí práci (Gierczuszkiewicz, 2013a). Edward Canda a Leola Furman (2010, s. 262) hovoří dokonce o tom, že duchovní posouzení může identifikovat spirituální aspekty klienta samého či jeho okolí v takzvaném holistickém posouzení orientovaném na silné stránky a být tak jeho součástí. Duchovní posouzení se svými

nástroji tedy může být významnou metodou při zjišťování klientových zdrojů a silných stránek v oblasti duchovna a při práci s nimi.

Kromě procesu duchovního posouzení designovaného Candou a Furman (2010, s. 261 a dále) můžeme k identifikaci klientových zdrojů a silných stránek využít také koncept duchovního posouzení navrženého Davidem Hodgem (2003; 2005c).

Existují nicméně i další modely provádění duchovního posouzení například od Marquise (2008, podle Canda, Furman, 2010, s. 261), Framea (2003, tamtéž) či Gorsucha a Millera (1999, tamtéž).

Také ve výše uvedených modelech posouzení silných stránek můžeme nalézt takové, které se zaměřují i na zdroje v duchovním rozměru klienta, například Strengths Assessment Worksheet – spirituality (Bird a kol., 2012, s. 5), model SAI-Y (Brazeau a kol., 2011) a Model silných stránek, posouzení a léčby (Rawana, Brownlee, 2009, s. 256), které prokazatelně identifikují spirituální oblast jako jednu z oblastí silných stránek a zdrojů.

V širší oblasti je také možné zjišťovat duchovní zdroje pomocí dalších nástrojů jako je například Měřítka duchovního well-beingu (The Spiritual Well-being Scale) navržené Ellisonem a Paloutzianem (2007, podle Canda, Furman, 2010, s. 93). Podobně se na toto téma zaměřuje i Dotazník duchovního well-beingu (The Spiritual Well-being Questionnaire od Moberga (2001, podle Canda, Furman, 2010 s. 93) Velmi zajímavým nástrojem může být tzv. VIA klasifikace ctností a silných stránek, která obsahuje také oblast transcendence, obsahující prvky jako vděčnost, naděje nebo duchovno. Jiná verze VIA obsahuje kupříkladu sebehodnocení vlastní úrovně spirituality. Tuto metodu navrhli Peterson a Seligman (2004, podle Canda, Furman, 2010, s. 93).

1.5 Kritika perspektivy silných stránek

Existuje ovšem i kritika přístupu založeného na silných stránkách. Jedním z argumentů je tvrzení, že perspektiva silných stránek je v podstatě totožná s technikami pozitivního myšlení, které mají například ve Spojených státech dlouhou tradici. Rozdílem ovšem je, že zatímco takzvané pozitivní myšlení je často založeno na opakování jakýchsi sebe-pozdvihujících manter a představě změny jako záležitosti několika minut, perspektiva silných stránek je naproti tomu postavena na náročném budování trvalého vědomí klienta o svých zdrojích, kapacitách, talentech, znalostech a schopnostech a možnostech svého okolí, přičemž klienti nejsou takto vůbec zvyklí

přemýšlet. Této perspektivě je také vytýkáno, že jakoby přejmenovává realitu z negativní na pozitivní a klient v návaznosti na to již není nucen vydat se na cestu změny, avšak faktem je, že ačkoli perspektiva silných stránek dělá určitým způsobem přerámování, nikdy by neměla realitu negovat. Dalším kritickým argumentem bývá, že perspektiva silných stránek ignoruje potenciální nebezpečí plynoucí od některých zvláště náročných klientů nebo skupin klientů. Sociální pracovníci však nemohou jaksí automaticky vyškrtnout některé klienty z procesu pomoci a možnosti využít také své kladné stránky k řešení svých konfliktů a své situace a tvářit se, jakoby pro ně neexistovala možnost vykoupení. A konečně s tím souvisí také kritika perspektivy silných stránek hovořící o tom, že vede k bagatelizaci reálných problémů klienta. Sociální pracovníci využívající tuto perspektivu by však měli prozkoumat také klientovy skutečné problémy, těžkosti nebo poruchy a rozhodně by neměli negovat zjištěné nedostatky a diagnózy. To však neznamená, že tyto problémy současně budou považovat za základní kámen klientovy osobnosti a identity. (Saleebey, 1996, s. 302 – 303) Lidé, kteří hledají pomoc v řešení svého problému, jsou víc než jen problém, dodávají pak autorky Early a GlenMaye (2000, s. 119)

2 Koncept duchovního posouzení podle Davida R. Hodge

Tento konkrétní koncept duchovního posouzení navrhl americký autor David R. Hodge, který je považován za odborníka v oblasti spirituality a náboženství. Působí jako profesor na Škole sociální práce Arizonské státní univerzity a přednáší také na dalších univerzitách, v několika významných institutech a programech. Své práce prezentuje v předních odborných periodikách. (Hodge, nedatováno, s. 1 ; Hodge, 2003)

Konceptem duchovního posouzení podle Davida R. Hodge se zabývaly velmi podrobně již předchozí práce (Gierczuszkiewicz, 2013a; 2013b), proto není cílem této kapitoly celý koncept znovu do detailu popisovat. Z důvodu zachování celistvosti této práce i pro čtenáře, kteří se s předchozími pracemi nesetkali, a také k vytvoření teoretického zázemí pro provedení výzkumu v empirické části této práce, je nicméně nutné uvést alespoň základní informace o konceptu duchovního posouzení jako celku a stejně tak i o jednotlivých jeho nástrojích, za pomoci kterých se duchovní posouzení realizuje. Smyslem a cílem této kapitoly je však spíše se podívat na koncept duchovního posouzení podle Davida Hodge v kontextu zdrojového modelu sociální práce a zdůraznit ty části, ve kterých je patrné jejich vzájemné překrývání. V následující kapitole tedy bude vždy uvedeno jakési shrnutí informací k dané oblasti konceptu duchovního posouzení a současně budou zdůrazněny i přesahy ke zdrojovému modelu sociální práce.

Obsah následující kapitoly je zkrácenou a mírně upravenou verzí kapitoly 1 a 2 z předchozí bakalářské práce (Gierczuszkiewicz, 2013b). Nejprve budou představeny vstupní informace o konceptu duchovního posouzení podle Davida Hodge a následně bude dán prostor informacím o stručném duchovním posouzení a informacím o nástrojích pro provádění podrobnějšího duchovního posouzení.

2.1 Vstupní informace o duchovním posouzení

Význam duchovního rozměru v sociální práci zdůrazňuje kromě mnoha jiných autorů také Centrum pro lidská práva OSN spolu s Mezinárodní federací sociálních pracovníků a Mezinárodní asociací škol sociální práce vydávající dokument nazvaný Lidská práva a sociální práce – manuál pro školy sociální práce a sociální pracovníky,

který komentuje Doležel (2008, s. 57-58) a uvádí, že tento dokument hovoří o různých kontextech, ve kterých probíhá sociální práce ve světě. Jedná se o kontext geografický, socioekonomický, politický, kulturní a duchovní, přičemž u duchovního kontextu dokument dodává, že pro sociální práci by mělo být důležité zabývat se duchovními hodnotami a ideály klientů i pracovníků služeb. Duchovní rozměr tedy dokument považuje za samozřejmou součást moderní sociální práce. Výsledky mnoha výzkumů tuto deklaraci potvrzují a některé hovoří dokonce o zásadní roli duchovna a spirituality v životě velmi mnoha klientů, přičemž právě duchovno či spiritualita jsou pro velkou část klientů silnou stránkou a zdrojem pro překonání jejich problémů. (Hodge, 2005b, s. 287) Hovoří o tom také autoři Pompey, Doležel a Bajer (2008, s. 1) jenom čísle odborného časopisu Sociální práce/Sociálna práca věnovaného duchovní dimenzi sociální práce, kdy uvádějí, že mnoho klientů řeší svou nepříznivou sociální situaci také duchovně, můžeme říci sahající k duchovním zdrojům. Duchovní rozměr klientova života se také začíná objevovat jako součást holistického přístupu ke klientovi, na čemž se shodují mnozí odborníci (Hodge, 2006, s. 317 ; Hodge, 2005c, s. 314) a přiklánějí se tak ke komplexnějšímu modelu holistického přístupu nazývaného biopsychosociální – spirituální model. (Sulmasy, 2002, s. 25)

S touto pozicí duchovního rozměru v sociální práci souvisí do jisté míry také zvyšování zájmu o provádění duchovního posouzení v některých oblastech, zvláště ve Spojených státech. Duchovní posouzení chápe David Hodge jako „proces shromažďování, analyzování a syntetizování duchovních a náboženských informací do jednoho specifického rámce, který poskytuje základ a určuje směr k následným praktickým rozhodnutím“ (Hodge, 2006, s. 318) a uvádí jako obecně přijatý fakt, že instituce by měly minimálně zvážit provádění duchovního posouzení. (Hodge, 2005c, s. 314) Odkazuje se pak na různé studie dokládající významnost provádění duchovního posouzení. Podle jedné z těchto studií provedené v USA, se šedesát procent ze zapojených členů Národní Asociace Sociálních Pracovníků (National Association of Social Workers – NASW) vyjádřilo pro to, že by duchovno mělo mít pevné místo při sociální práci s klientem, a to především ve fázi posouzení jeho životní situace. (Hodge, 2006, s. 317) Důležitou roli v rozšiřování povědomí o důležitosti provádění duchovního posouzení v USA sehrála takzvaná Spojená komise pro akreditaci zdravotnických zařízení (Joint Commission on Accreditation of Healthcare Organizations - JCAHO), která poskytuje akreditace velkému množství státních nemocnic a dalších zdravotnických zařízení, ale i zařízením s přesahem do sociální

práce, jako jsou centra pro osoby ohrožené závislostí nebo domovy s pečovatelskou službou apod., kde působí velké množství sociálních pracovníků. Mezi partnerské organizace JCAHO patří také například NASW. (Hodge, 2010, s. 297) Pro získání akreditace musí daná zařízení splnit určité akreditační standardy, jejichž součástí je od novelizace v roce 2001 také požadavek, aby v akreditovaných zařízeních bylo prováděno duchovní posouzení. V současné době existuje již poměrně velký počet různých organizací a zařízení, které duchovní posouzení začaly provádět. (Hodge, 2006, s. 317) Americký vysokoškolský profesor David R. Hodge v podstatě reagoval na počáteční nedostatečnou nabídku informací o možnostech a způsobech provádění duchovního posouzení a navrhl svůj vlastní model či koncept včetně konkrétních nástrojů, jak je možné provádění duchovního posouzení realizovat. (Hodge, nedatováno, s. 2) Je dobré také zdůraznit, že ačkoli byl vznik tohoto modelu ovlivněn výše uvedenými okolnostmi, sám autor uvádí, že nemusí být použit výhradně v tomto prostředí, pro které byl navržen, ale že je možné jej využít také v mnoha jiných zařízeních. (Hodge, 2006, s. 318)

David Hodge (2003, s. 5) dále uvádí několik argumentů objasňujících, proč by možnost provádění duchovního posouzení měla být v různých zařízeních alespoň zvažena. Důraz je kladen jednak na nutnost pochopit nejprve klientův pohled na svět, abychom mu lépe porozuměli a toto pochopení pak vedlo k efektivnějšímu poskytnutí služby. Jelikož je u části klientů jejich pohled na svět významně ovlivněn jejich duchovní stránkou, její pochopení je pro pracovníka velmi důležité. Kupříkladu až pro třetinu obyvatel Spojených států amerických je nejvýznamnější věcí v životě duchovno. Postavení duchovna takto vysoko na žebříček hodnot může výrazně ovlivnit pohled klienta na specifické oblasti života, což je nutné zohlednit při snaze o poskytnutí efektivní sociální práce ze strany pracovníka. Mnoho náboženství a duchovních směrů má rozdílný pohled na základní hodnoty a priority v životních oblastech jako je manželství, výchova dítěte nebo zdravotní péče. Podpůrný vztah mezi klientem a pracovníkem pak může být posílen jeho pochopením klientova pohledu na svět v těchto oblastech a naopak a provedení duchovního posouzení může v tomto ohledu sehrát velmi důležitou roli. (Hodge, 2003, s. 5-6)

Podpora při zachování respektu ke klientově autonomii a sebeurčení ze strany pracovníka je dalším z důvodů hovořících pro provádění duchovního posouzení. Mnoho klientů by mělo zájem o to, aby do sociální práce, která je jim poskytována, bylo zapojeno také jejich duchovno, protože je velmi důležitou součástí jejich života, jak

to ostatně ukazuje výzkum Barta (1998, podle Hodge, 2003, s. 6-7), který hovoří až o osmdesáti procentech takto zainteresovaných klientů, přičemž větší polovina z nich by uvítala spolupráci se sociálním pracovníkem otevřeným vůči duchovním tématům. Sociální pracovníci by tak měli respektovat toto sebeurčení a autonomii klientů a do sociální práce, kterou svým klientům poskytují zahrnout také jejich duchovní rozměr, k čemuž jim má být významným pomocníkem právě provádění duchovního posouzení. Aby totiž mohli klientovo duchovno pracovníci zahrnout do své sociální práce, musí mít nejdříve o něm potřebné informace a vědět, čemu klient věří, jaké ctí duchovní hodnoty a jaké duchovní praktiky jsou mu blízké. Provádění duchovního posouzení pak může být důležitým prvkem při získání, interpretaci a využití těchto informací, bez čehož si lze zahrnutí duchovní roviny klienta do sociální práce s ním vedené jen těžko představit. (Hodge, 2003, s. 6-7)

Jako další argument pro provádění duchovního posouzení lze uvést jeho pomocnou roli při zachovávání profesionální etiky v praxi. Například etický kodex NASW uvádí, že sociální pracovníci by měli citlivě přistupovat k duchovnu svých klientů a podobné body najdeme i v některých jiných etických kodexech pro sociální pracovníky. Současně jsou sociální pracovníci vybízeni k aktivnímu předcházení možné náboženské diskriminaci, se kterou by se ve své praxi mohli setkat. Pro naplnění těchto požadavků je opět potřebné získat povědomí o duchovním rozměru jednotlivých klientů. Duchovní posouzení se tak jeví jako vhodný nástroj, jak tyto informace získat a účelně využít ke klientovu prospěchu. (Hodge, 2003, s. 7-8)

Posledním a v kontextu této práce také nejzajímavějším argumentem a důvodem hovořícím o vhodnosti a důležitosti provádění duchovního posouzení je jeho orientace zaměřená na klientovy zdroje, silné stránky a přednosti. V současné době můžeme v rámci některých pohledů na sociální práci pozorovat silící tendenci nezaměřovat se tolik na negativní příčiny obtížné životní situace klienta jako spíše se zaměřit na její řešení především pomocí klientových silných stránek, předností a zdrojů. Významným zdrojem a silnou stránkou pro klienta v obtížné situaci může být také jeho duchovno, jak o tom svědčí mnohé výzkumy. Využití i tohoto klientova zdroje k intervenci řešící jeho nepříznivou životní situaci se tak sociálním pracovníkům nabízí. Provádění duchovního posouzení směřuje do středu této snahy a může přinést důležité informace o klientových duchovních zdrojích a silných stránkách, na nichž lze postavit řešení klientova problému, a tyto informace přináší nejen sociálnímu pracovníkovi, ale může pomoci v jejich uvědomění si i samotnému klientovi. (Hodge, 2003, s. 7)

2.2 Stručné duchovní posouzení

Proces provádění duchovního posouzení rozděluje David Hodge do dvou na sebe navazujících částí. Jedná se o takzvané „stručné duchovní posouzení“ a „podrobnější duchovní posouzení“. Nejprve by vždy mělo být provedené stručné duchovní posouzení, které autor označuje také jako „vstupní“. Sociálnímu pracovníkovi by získané informace měly posloužit mimo využití při případné intervenci také ke zvážení provedení dalšího podrobnějšího duchovního posouzení. (Hodge, 2005d, s. 343)

Provedení stručného duchovního posouzení tak má dva cíle. Jde jednak o to získat informace o možných souvislostech mezi poskytovanou službou a klientovým duchovnem, a následně zajistit případné zahrnutí klientova duchovna do jemu poskytované sociální práce ke zvýšení efektivity vedených intervencí. Je zde viditelná snaha ukázat provázanost klientova duchovna a jeho fungování a zjistit jestli může být pro klienta jeho duchovno důležitým zdrojem k řešení obtížných situací. (Hodge, 2005d, s. 343)

Druhým cílem je pak díky získaných informacím rozhodnout o tom, jestli bude vhodné a přínosné provést s klientem i podrobnější duchovní posouzení. Sociální pracovník se může rozhodnout na základě role duchovna v klientově životě. Pokud například klient důsledně praktikuje svoji víru účastí na nedělních bohoslužbách, pravidelnou modlitbou nebo třeba štedrými almužnami či jinými úkony podle náboženství, které vyznává, lze usuzovat, že duchovno hraje v životě klienta důležitou nebo zásadní roli. V tom případě bude vhodné provést také podrobnější duchovní posouzení, v opačném případě může sociální pracovník zůstat pouze při provedení stručného duchovního posouzení. Druhou situací, ve které může být provedení podrobnějšího duchovního posouzení vhodné je stav, kdy klientovo duchovno natolik ovlivňuje poskytování služby, že je nutné je podrobněji prozkoumat, aby bylo možné službu lépe přizpůsobit. V tomto případě se může jednat například o slyšení vnějších hlasů, což klientovi může připadat jako normální, ale ve službě to obecně může vyvolávat určitý rozruch a zmatek u pracovníků, čemuž by mělo předejít pochopení na základě informací získaných provedením podrobnějšího duchovního posouzení. (Hodge, 2005d, s. 343)

Stručné duchovní posouzení by mělo prozkoumat zejména oblast vyznání klienta, důležitých prvků jeho víry a oblast duchovní praxe, jak doporučuje JCAHO, která na základě těchto tří oblastí představila patnáct otázek pro kvalitní provedení stručného duchovního posouzení. Tyto otázky jsou uvedeny v tabulce číslo 3. (Hodge, 2006, s. 318-319) Sociální pracovníci se nicméně těchto otázek nemusí striktně držet a měly by pro ně být spíše určitou podporou, protože mnoho z nich nemá dostatečné zkušenosti a znalosti v oblasti práce s klientovým duchovnem a s prováděním duchovního posouzení. Otázky jsou tak jakýmsi vodítkem k tomu, na jaké oblasti by bylo vhodné se při provádění stručného duchovního posouzení zaměřit, ale jejich konkrétní počet a znění si mohou pracovníci upravit dle svých a klientových potřeb, což ostatně doporučuje i David Hodge (2006, s. 318)

Autor například nejprve navrhuje použít otázku: Chtěl bych se zeptat, zda je pro vás významná otázka duchovna nebo náboženství? Je důležité položit otázku tak, aby měl klient široký prostor pro odpověď, přičemž je otázky možné dále modifikovat. Je lepší se ptát spíše obecně například na to, jestli má klient nějakého duchovního, než na to jaké je jméno jeho duchovního, protože například žádného mít nemusí. Je vhodné také používat takové označení duchovních skutečností, které je obecně známé anebo je klientovi blízké. Je tak možné se například zeptat: Chtěl bych se zeptat, zda navštěvujete kostel, nebo nějaký jiný druh duchovního společenství. Označení kostel je totiž obecně známé a klient mu bude pravděpodobně rozumět. Současně je možné připojit i označení jiného duchovního společenství a dát tak klientovi prostor odpovědět volněji, protože nemusí navštěvovat právě kostel. Je dobré postupovat podobně i u ostatních otázek s cílem vytěžit z provádění stručného duchovního posouzení kýžená data. (Hodge, 2006, s. 318-319)

Pro provádění stručného duchovního posouzení navrhl sadu otázek také David Hodge. Otázky pokrývají jednak oblasti, na které se zaměřuje také JCAHO, a současně jsou vhodně přizpůsobeny pro praktické využití. Sada otázek se objevuje v několika velmi podobných variantách, přičemž rozdíly jsou pouze drobného charakteru. Níže je uvedena jedna z variant sady otázek pro stručné duchovní posouzení v tabulce číslo 4. (Hodge, 2006, s. 319)

Tabulka 3 (Hodge, 2006, s. 319)

Otázky JCAHO pro provádění stručného duchovního posouzení

1. Kdo nebo co působí na klientovu sílu a naději?
2. Používá klient modlitby ve svém životě?
3. Jak klient vyjadřuje svoji spiritualitu?
4. Jak by klient popsal svoji filozofii života?
5. Jaký způsob duchovní/náboženské podpory klient požaduje?
6. Jak se jmenuje klientův duchovní, kněz, kaplan, pastor, rabín?
7. Co znamená pro klienta utrpení?
8. Co znamená pro klienta umírání/smrt?
9. Jaké jsou klientovy duchovní cíle?
10. Jakou roli, zdali vůbec, hraje kostel/synagoga v klientově životě?
11. Je víra v Boha důležitým prvkem v klientově životě?
12. Jak tvoje (pracovníkova) víra pomáhá klientovi bojovat s nemocí?
13. Jak klient zvládá svůj každodenní život?
14. Co pomáhá klientovi projít vším, co obnáší tento léčebný proces?
15. Jak nemoc ovlivnila život klienta a jeho rodiny?

Tabulka 4 (Hodge, 2005d, s. 343)

Otázky Davida R. Hodge pro provádění stručného duchovního posouzení

1. Rád bych se zeptal, zda považujete duchovno nebo náboženství za osobní sílu?
2. Jakým způsobem Vám duchovno pomáhá potýkat se s těžkostmi?
3. Existují nějaké zvláštní duchovní zvyky či praktiky, které považujete za zvláště nápomocné při řešení problémů?
4. Chtěl bych se také zeptat, zda navštěvujete kostel nebo nějaký jiný typ náboženské komunity?
5. Existují nějaké zdroje ve vašem duchovním společenství, které mohou být nápomocné?

2.3 Podrobnější duchovní posouzení

V této podkapitole budou představeny jednotlivě všechny nástroje, které David Hodge navrhl pro provádění podrobnějšího duchovního posouzení.

Podrobnější duchovní posouzení by mělo vždy vycházet z předchozího provedení stručného duchovního posouzení a nastupuje tehdy, pokud bylo při předchozím stručném posouzení zjištěno, že duchovno hraje v životě klienta významnou roli anebo je klientovo duchovno natolik specifické, že je vhodné jej prozkoumat pro lepší nastavení služeb směrem ke klientovi, jak již bylo uvedeno výše. (Hodge, 2005d, s. 343) Před provedením podrobnějšího duchovního posouzení za pomoci jakéhokoli nástroje je důležité získat souhlas klienta s jeho provedením, protože oblast duchovna může být pro mnohé klienty velmi citlivá. Každopádně je vhodné ke klientově duchovní orientaci přistupovat citlivě, nevnucovat klientovi své duchovní přesvědčení a nenechat se ovlivnit případnými předsudky. (Hodge, 2003, s. 86-87)

2.3.1 Duchovní historie

Jako první nástroj pro provádění podrobnějšího duchovního posouzení uvádí David Hodge nástroj, který pojmenovává duchovní historie. Jedná se o jediný čistě verbálně založený nástroj pro podrobnější duchovní posouzení, přičemž se s ním můžeme setkat v pozměněné podobě i u jiných autorů. Nástroj duchovní historie se zaměřuje jak na odkrytí klientovy duchovní tradice, tak i současnosti pomocí předem dané baterie otázek, kterou sociální pracovník společně s klientem prochází. Otázky jsou zaměřeny do minulosti na klientovu rodinu a její duchovní rozměr i do současnosti na klientovu víru a praxi jeho duchovního života. Jedním z cílů této strategie je odhalit možná propojení mezi jeho současným světským a duchovním životem a jeho rodinnou minulostí. Tomu jsou přizpůsobeny také otázky, které zachovávají určitou chronologickou logiku. (Hodge, 2003, s. 16)

Inspirací k vytvoření tohoto nástroje byl Davidu Hodgeovi čínský duchovní autor Nee, od něhož převzal některé myšlenky související s tématem duchovní antropologie. Ten říká, že lidský duch tvoří integrovanou jednotu několika částí. (Hodge, 2003, s. 19) Existuje podle něj oblast personality s pocity či afekty, dále s vůlí, chováním a poznáním. Druhou oblastí je oblast spirituality, která obsahuje přijímání, intuici a svědomí. Pod přijímáním si můžeme představit například duchovní vztah

k Bohu. Intuice se pojí se schopností vnímat nadpřirozené skutečnosti, které jsou běžným způsobem nepoznatelné. Svědomí umožňuje rozlišovat mezi tím, co je dobré a co je zlé. Duchovní historie je navržena tak, aby pokryla všechny tyto oblasti a uměla přinést celistvé informace o duchovním rozměru klienta. (Hodge, 2005c, s. 316)

Pro praktické využití nástroje duchovní historie připravil David Hodge kompletní baterii otázek, která je uvedena v tabulce číslo 5.

Tabulka 5 (Hodge, 2005d, s. 345)

Sada otázek Davida R. Hodge pro provádění nástroje duchovní historie

Úvodní výpravny rámec

1. Popište náboženskou/duchovní tradici, ve které jste vyrostl. Jak se ve Vaší rodině vyjadřuje víra? Jak důležité bylo duchovno ve Vaší rodině? Nebo širší rodině?
2. Jaké duchovní zážitky si obzvlášť pamatujete v průběhu let strávených doma? Co činilo tyto zážitky významnými? Jak ovlivnily Váš pozdější život?
3. Jaké jste si vzal ponaučení z těchto zkušeností? Jak byste popsal vaší současnou náboženskou nebo duchovní orientaci? Je pro Vás duchovno Vaší předností? Pokud ano, v jakém smyslu?

Interpretační antropologický rámec

Dimense personality

1. Afekt: Jaké aspekty vaší spirituality Vám dělají radost? Jakou roli hraje Vaše spiritualita v potýkání se se smutnými situacemi? Činí Vám radost? Potírání utrpení a bolesti? Jak Vám Vaše duchovno dává naději do budoucna? Čeho byste chtěl v budoucnu dosáhnout?
2. Chování: Existují nějaké zvláštní duchovní rituály, obřady, nebo praktiky, které Vám pomáhají s životními překážkami? Jak se začleňujete do duchovních společenství, jako je kostel, duchovní skupiny, atd.? Pomáhají Vám? Jsou tam nějakí jednotlivci, se kterými jste v kontaktu, a kteří Vás duchovně podporují?
3. Poznání: Jaké jsou Vaše současné duchovní/náboženské praktiky? Na čem jsou založeny? Které duchovní poznatky považujete za zvláště důležité? Co vaše víra hovoří o osobních zkouškách? Jak Vám Vaše víra pomáhá bojovat s životními trablemi? Jak Vaše víra ovlivňuje Vaše zdravotní praktiky?

Dimense spirituality

1. Přijímání: Popište svůj vztah k Bohu (nebo Stvořiteli) atd. Jaké jsou Vaše zkušenosti s Bohem? Jak s Vámi Bůh komunikuje? Jak Vás tyto zkušenosti povzbuzují? Zažil jste nějaké doby hlubokého duchovního souznění? Jak Vám tento vztah pomáhá potýkat se s problémy? Jak by Vás Bůh popsal?
2. Svědomí: Jak dovedete určit dobro a zlo? Jaké jsou Vaše klíčové hodnoty? Jak Vám Vaše duchovno pomáhá řešit nesprávnosti nebo vinu? Jakou roli hraje odpuštění ve Vašem životě?
3. Intuice: Do jaké míry zažíváte intuitivní tušení (záblesky, kreativní vize, předtuchy, duchovní vize)? Jsou tyto vize vaší silnou stránkou? V jakém smyslu?

Duchovní minulostí klienta se zabývá takzvaný Úvodní výpravný rámec, který je tvořen třemi kategoriemi otázek, přičemž tyto současně podporují pomocí postupného odkrývání klientova duchovního světa navázání potřebné důvěry mezi ním a sociálním pracovníkem. V kontextu zdrojového modelu sociální práce je pak velmi zajímavá především druhá část otázek, která tvoří takzvaný Interpretační antropologický rámec zabývající se spirituálně - osobnostní rovinou klienta. Tyto otázky mají totiž za cíl odkrýt rozsah a potenciál klientova duchovního rozměru a ukázat na jeho zdroje a silné stránky související s jeho duchovní orientací. Klientovy odpovědi mohou ukázat, že jeho zdrojem a silnou stránkou je kupříkladu sám vztah s Bohem pomáhající mu ve chvílích samoty anebo existenciální ztráty smyslu života či ztráty naděje do budoucna. Jako další duchovní zdroj může být klientem v tomto procesu identifikována účast na různých obřadech, která u klienta vyvolává ujištění o tom, že je milován a v bezpečí a přispívá ke snížení pocitu úzkosti a izolace. Mezi takové obřady typicky patří modlitby, účast ve mších svatých, křest nebo vyznání hříchů. Podobně může být klientovou silnou stránkou a duchovním zdrojem navštěvování duchovních společenství, například kostela či synagogy a mešity, stejně jako účast v modlitebních skupinkách a biblických kroužcích, kde může nalézt pomoc nejen duchovního, ale i komunitního rázu. Takto je za pomoci tohoto nástroje duchovní posouzení možné najít i jiné zdroje a silné stránky vyplývající z klientova duchovna. (Hodge, 2003, s. 20-24)

Je přitom důležité si uvědomit, že již samotné klientovo zamyšlení se nad těmito skutečnostmi během jeho odpovídání může být důležitou intervencí k uvědomění si vlastních silných stránek, duchovních zdrojů a možností a k jejich využití při následujícím řešení své situace, a to zvláště pokud je navíc podpořeno pozitivní zpětnou

vazbou pracovníka. Sociální pracovník může například doporučit klientovi účast v duchovním společenství či absolvování nějakého obřadu. Různá duchovní společenství totiž často mají i zvláštní programy či aktivity, které je možné využít k řešení klientovy situace. Je také možné povzbudit klienta ke změně některých jeho kontraproduktivních přesvědčení a obecně může sociální pracovník podpořit klienta v dalším růstu víry, protože to má často souvislost jak s jeho osobnostním rozvojem, tak konsekventně s nižší mírou vnitřních překážek k řešení jeho nepříznivé situace. (Hodge, 2003, s. 25-26)

Sociální pracovníci však musí stále pamatovat na to, že využívání silných stránek a zdrojů souvisejících s klientovým duchovnem má vést vždy jen k řešení klientovy současné nepříznivé situace nebo problému, který jim představil, avšak nemělo by nikdy sklouznout k tomu, aby se sociální pracovník dostal do role klientova duchovního vůdce, protože k tomu nemá kompetence. Sociální pracovníci si také musí dát pozor, aby klientům s rozdílným duchovním přesvědčením nevnucovali své duchovní hodnoty. (Hodge, 2003, s. 27)

Praktické provedení duchovního posouzení za pomoci nástroje duchovní historie by nemělo připomínat jakýsi výslech klienta u počítače, ale naopak by měla být vytvořena příjemná atmosféra přátelské konverzace naplněná projevy přijetí, akceptace klienta a empatie. Sociální pracovník si může pomoci běžně známými technikami zrcadlení klientových emocí nebo parafrázování jeho odpovědí, stejně jako používáním takové duchovní terminologie, která je klientu vlastní. U katolického křesťana se tak může dotazovat například na kněze, zatímco u evangelických křesťanů bude hovořit o pastorevi. Snahou je povzbudit takto klienta v zapojení se do procesu duchovního posouzení a odhalení jeho duchovního rozměru. (Hodge, 2003, s. 20-22)

2.3.2 Duchovní mapy života

Duchovní mapy života jsou dalším nástrojem představeným Davidem Hodgem pro provádění podrobnějšího duchovního posouzení. Jedná se o graficky založený nástroj, ve kterém je pomocí různých obrázků, ilustrací a symbolů vyobrazena klientova duchovní cesta životem. Při její tvorbě využívá klient různé grafické nástroje k zaznamenání své cesty životem současně s duchovně i světsky významnými událostmi. Duchovní mapa života tedy vyobrazuje podoby klientova duchovního

rozměru v průběhu času a ukazuje tak nejen jeho současnou situaci, ale také odkud klient pochází a kam jde. (Hodge, 2005a, s. 78)

Tento nástroj čerpá do určité míry z myšlenek konstruktivistické perspektivy. Klient je zde chápán jako odborník na vlastní život a namísto jeho nedostatků je velmi zdůrazněna role jeho silných stránek, zdrojů a předností, přičemž by měl být podporován k jejich využití a zásadnímu zapojení se do řešení vlastní situace. Sociální pracovník se tak nutně opouští roli jakéhosi odborníka a přesouvá spíše do role klientova spolupracovníka. (Hodge, 2005a, s. 78)

Zjištění některých odborníků ukazují, že informace v naší mysli jsou uspořádány chronologicky, proto také v duchovních mapách života zobrazuje klient situace a události v chronologickém pořadí. Jako první se na duchovní mapu života zaznamenává čára značící cestu životem, tak jak to klient cítí a jak je mu to vlastní. Tato čára může mít různé grafické podoby, stejně jako je možné ji lineárně rozdělit na určité časové úseky, jako jsou roky či desetiletí anebo může mít volnější podobu, kdy klient věnuje některým pro něj významným událostem více prostoru. Na takto vyznačené cestě pak klient zaznamená důležité a významné okamžiky svého života, a to od jeho narození do současnosti a může pokračovat i dále k jeho budoucnosti, případně k přejití do posmrtného života. Je vhodné, aby klient uvedl jak duchovní, tak i světské události, pokud jsou pro něj důležité. Graficky zobrazit tak může například okamžik uzavření manželství nebo narození prvního dítěte či třeba ztrátu zaměstnání a smrt blízkého, stejně jako jeho křest, biřmování nebo obrácení na víru v pozdějším věku. Velmi vhodné je, aby klienti dokázali současně zaznamenat jak své životní zkoušky tak i zdroje, které jim pomohly se s těmito zkouškami vypořádat. (Hodge, 2005a, s. 79)

Pro vyjádření všech těchto skutečností mohou klienti použít při vytváření své duchovní mapy života různé grafické prvky, například symbolické obrázky. Ty by samozřejmě měly být přizpůsobeny duchovní orientaci klienta. Křesťané tak jistě využijí symbol kříže při zaznamenání křtu nebo svého duchovního obrácení stejně jako holubici pro okamžik přijetí Ducha Svatého. Jiná náboženství nebo duchovní směry použijí své vlastní symboly. Co se týče světských událostí, zvláště ty obtížné je například možné zobrazit pomocí symbolů mraků a blesků či klikatou cestou nebo různými kopci a výmoly. Naproti tomu pozitivní světské okamžiky stejně jako případné zdroje využité pro překonání obtížných událostí mohou být vyjádřeny jiným vhodným symbolem. (Hodge, 2005a, s. 79)

Sociální pracovník by měl být klientovi minimálně z počátku tvorby mapy nápomocen, protože mnoho klientů se s podobným graficky zaměřeným nástrojem ještě nesešlo a mohou být při vytváření mapy nejistí. Důležité je především klienta informovat, že může duchovní mapu života vytvořit zcela volně dle své představy, protože pro její tvorbu předem dána žádná striktní pravidla. Podobně je potřebné mu vysvětlit, že stačí i jednoduché zobrazení a nebudou posuzovány jeho výtvarné schopnosti, neboť není důležité, jak mapa umělecky vypadá. (Hodge, 2005a, s. 79)

Je vhodné, aby při vypracovávání duchovní mapy života byla připravena širší nabídka výtvarných prostředků a klient tak mohl využít svou kreativitu. K výběru můžeme nabídnout velké bílé nebo barevné archy papíru, rovněž také barevné pastelky a fixy, různé tužky, gumy nebo třeba barevné voskovky stejně jako nůžky a lepidlo spolu s novinami a časopisy k případnému vystřížení a nalepení trefného obrázku. (Hodge, 2005a, s. 79)

Ve chvíli, kdy klient duchovní mapu života dokončí, se sociálnímu pracovníkovi naskýtá příležitost projevit zájem o klientův životní příběh a požádat jej, aby mu své dílo blíže představil a vyložil mu svou nejen duchovní cestu životem. Cílem sociálního pracovníka je pak díky společnému prozkoumání mapy pochopit klientův pohled na svět a vysvětlit jeho reakce na různé události, protože v nich může být vyzorován určitý opakující se vzorec. V tomto vzorci se totiž mohou objevovat zdroje vhodné k překonání současné nepříznivé situace. Je možné, že si tento vzorec ani možné duchovní či jiné zdroje klient dříve neuvědomoval. Proto je úkolem sociálního pracovníka klientovi ukázat za pomoci jakých zdrojů v minulosti řešil problémy a jak by mu tyto zdroje mohly pomoci řešit i problémy současné. David Hodge tedy navrhl k bližšímu prozkoumání duchovní mapy klienta užitečnou sadu otázek týkajících se oblasti klientova vztahu k Bohu, jeho víry, duchovních zvyků a rituálů a sociální podpory jeho duchovního společenství. Samozřejmě je možné, aby sociální pracovníci tyto otázky přizpůsobili konkrétnímu případu klienta a jeho duchovní orientaci. Kompletní sada otázek je uvedena níže v tabulce číslo 6. (Hodge, 2005a, s. 80-82)

Tabulka 6 (Hodge, 2005a, s. 82)

Sada otázek Davida R. Hodge pro prozkoumávání duchovní mapy života

Vztah s Bohem

1. Jak Vám vztah s Bohem pomáhá překonávat problémy?
2. Co Vás Bůh naučil o této situaci?
3. Byl byste schopen použít tyto lekce i v jiných případech?
4. Jak Vás Bůh podporoval v krizových obdobích?
5. Jaké jsou duchovní přednosti Vašeho vztahu s Bohem?
6. Jak na Vás Bůh nahlíží? / Jaký z Vás má pocit?

Víra/duchovní poznatky

1. Co Vás Vaše víra učí o životních zkouškách?
2. Existuje nějaký metafyzický důvod pro životní výzvy?
3. Jaké jsou Vaše nejoblíbenější duchovní texty?
4. Existují nějaké texty, které k Vám skutečně promlouvají v těžkých obdobích?
5. Jaké duchovní zásady jste pochytil v průběhu životních zkušeností?

Duchovní rituály

1. Existují nějaké rituály nebo duchovní praktiky, které Vám pomáhají vyrovnávat se s životními zkouškami? Jsou některé z nich zvláště účinné v určitých situacích?
2. Existují nějaké rituály, které posilují Váš vztah s Bohem?

Církevní sociální podpora

1. Jakou roli hrál kostel nebo Vaše duchovní komunita v průběhu krize?
2. Existují nějaké vzájemné vztahy v kostele, které jsou obzvlášť podporující?
3. Měl ve vašem životě místo nějaký mentor, jehož význam byl pro vás zvláště důležitý?
4. Jak Vám tyto osoby pomohly vyrovnávat se s životními zkouškami?

Bližší prozkoumání duchovní mapy života může vést k naplánování vhodných intervencí. David Hodge uvádí, že je například možné vést klienta k nahlížení na své problémy optikou duchovna. Situace, která vypadá neřešitelná, se totiž díky nahlédnutí na ni z duchovní perspektivy může jevit zcela jinak. Klient si díky prohlédnutí duchovní mapy svého života jako celku může uvědomit, že Bůh má s celým jeho životem plán a nikdy jej neopustí ani neopustí, což může být pro klienta v budoucnu silnou jistotou, o kterou se bude opírat. Dále je možné také pracovat na změně klientova utkvělého

negativního přesvědčení a nahradit jej vhodnějším náhledem vycházejícím z jeho duchovní orientace. Pokud měly nebo mají na klientův život pozitivní vliv duchovní zvyky a rituály, mohou být pro klienta důležitým zdrojem a je dobré je podpořit, podobně jako roli sociální podpory v duchovních společenstvích, která klient navštěvuje. Jak již bylo uvedeno, tyto často nabízejí mnoho pomocných programů či služeb a sociální pracovníci by měli klienta podpořit v případném využití této nabídky. Grafické znázornění cesty životem s jejím počátkem a dohlédnutelným koncem může být rovněž pro některé klienty příležitostí si uvědomit konečnost lidského života a konfrontovat se s touto skutečností, což může vést k významné změně v klientově životě. Nakonec i samotné vypracování duchovní mapy života může být klientovi příležitostí pro získání nového pohledu na svůj životní příběh a jeho další pokračování. (Hodge, 2005a, s. 82-84)

2.3.3 Duchovní ekomapy

Velmi zajímavým nástrojem pro provádění podrobnějšího duchovního posouzení jsou v kontextu zdrojového modelu sociální práce takzvané duchovní ekomapy. Duchovní ekomapy graficky ukazují klientovo duchovno v prostoru. Prostor, ve kterém klientův duchovní rozměr existuje, je naplněn mnoha různými duchovními skutečnostmi, tedy potencionálními duchovními zdroji. Grafické zobrazení těchto skutečností, a také vztahu klienta k nim, je cílem duchovních ekomap. (Hodge, 2005d, s. 347)

Ačkoli ekomapy jako takové jsou známy již delší dobu, Davidem Hodgem navržené duchovní ekomapy zohledňují životní prostor klienta a jeho současné fungování s důrazem na jeho duchovní rozměr. Znalost svého vlastního prostředí a možností a zdrojů, které v něm existují, je totiž pro řešení klientovy situace často nutná. Duchovní ekomapy se také zaměřují na klientovu současnou situaci a její řešení spíše než na klientovu minulost, čímž se podobají přístupu orientovanému na řešení. (Hodge, 2003, s. 59-60)

V centru grafického zpracování duchovní ekomapy stojí klient a jeho nejbližší okolí, což může být třeba nukleární rodina. Veškeré osoby a vztahy jsou zobrazovány schématicky pomocí symbolů. Muži jsou označováni čtverci a ženy kruhy. Toto klientovo nejbližší okolí může být umístěno do kružnice oddělující jej od zbylého prostoru, čímž znázorníme zvláštní blízkost těchto osob. V prostoru mimo tuto kružnici

se pak zobrazují důležité duchovní skutečnosti v podobě menších kruhů. (Hodge, 2005c, s. 320)

Tyto důležité duchovní skutečnosti označené menšími kruhy jsou rozděleny do šesti kategorií a při jejich vytváření se David Hodge opět inspiroval čínským duchovním autorem Nee a zahrnují ty duchovní vztahy, které David Hodge považuje za nejvýznamnější. Jedná se tedy o vztah klienta k Bohu, k duchovnímu vůdci, k duchovním rituálům, k duchovním společenstvím, k duchovní tradici rodičů a k nadpřirozeným bytostem. (Hodge, 2003, s. 64-65)

Tvorba duchovních ekomap pak sestává ze zaznamenání vztahů klienta, a jeho nejbližšího okolí k těmto duchovním skutečnostem grafickým způsobem pomocí různých druhů čar. Tyto se odlišují například jejich silou, kdy silnější čára k určité duchovní skutečnosti znamená, že klient má k ní hlubší a silnější vztah. Čára přerušovaná naproti tomu značí vztah zvláštní citlivosti a čára zvlněná může představovat neupravený nebo konfliktní vztah. Jednotlivé čáry je možné na jejich konci označit navíc šipkou ukazující, kterým směrem plynou důležité duchovní zdroje. Duchovní ekomapu lze dále doplnit i o jiné symboly nebo krátký vysvětlující text. (Hodge, 2005c, s. 320)

Také duchovní ekomapy jsou dobrým východiskem pro další intervence. Jejich použití je poměrně jednoduché a pochopitelné a přijatelné i pro citlivější klienty, protože se duchovní ekomapy nezaměřují tolik na klienta samotného jako na jeho okolí. (Hodge, 2005c, s. 320-321) Velkou výhodou duchovních ekomap je především fakt, že díky jednoduchému grafickému vyjádření prostoru klientových vztahů k duchovním skutečnostem jsou viditelné nejen případné problémy, ale především duchovní ekomapy jasně ukazují na duchovní zdroje klienta, ze kterých může čerpat. Sociální pracovník může na jejich základě například vést klienta k zamyšlení, jak by mu mohly pomoci vyznačené duchovní zdroje v jeho současné nepříznivé situaci. Dále může sociální pracovník snáze podpořit klienta k přenesení pozornosti od jeho problému k pomocnému duchovnímu zdroji. Duchovní ekomapa také může ukázat na vývoj, který u klienta proběhl, pokud je vypracovaná znovu v pozdější fázi práce s klientem. (Hodge, 2003, s. 72-73)

2.3.4 Duchovní genogramy

Jestliže duchovní ekomapy se orientují na prostor klientova duchovního rozměru, duchovní genogramy se zaměřují na klientovo duchovno v průběhu času a ukazují duchovní skutečnosti ve vztahu ke klientovi v průběhu generací. Protože některé studie ukázaly na důležitý význam zabývání se u klientů duchovnem napříč generacemi, duchovní genogramy směřují k zaznamenání interakcí, které jsou mezigeneračně duchovně významné. (Hodge, 2005d, s. 346) Mezi významné aspekty ovlivňující klientovo duchovno totiž může patřit například role matky pro klientovu duchovní orientaci v dětství anebo rozdíly v duchovním vlivu prarodičů u různých rodin. Obecně se dá říci, na klientovo duchovno může mít významný vliv duchovní orientace předchozích generací jeho rodiny. (Hodge, 2003, s. 78-79)

Duchovní genogramy jsou opět nástrojem především grafickým. Tvorba duchovního genogramu probíhá tak, že se na počátku pomocí schématu znázorní rodinná struktura napříč minimálně třemi generacemi. Je třeba, aby klient zakreslil sám sebe a jeho rodinu včetně jeho rodičů a prarodičů a může přidat i širší rodinu se strýci a tetami. Dále je vhodné zaznačit vztahy mezi klientem a jednotlivými členy rodiny navzájem pomocí různých čar, podobně jako tomu bylo u nástroje duchovní ekomapy. Také duchovní genogram se může doplnit o další informace, kterými mohou být důležité události či data. Důležitá je i možnost uvést v duchovním genogramu pomocí trojúhelníků některé pro klienta významné osoby, ač nejsou rodinnými příslušníky. (Hodge, 2003, s. 79-80)

Po tomto schématickém zaznačení rodinné struktury přichází další fáze, což je označení jednotlivých členů rodiny pomocí barevného kódování na základě jejich duchovní orientace. Označení se může provést buďto za použití barev anebo pomocí různých druhů šrafování. Příslušníci římskokatolické církve tedy budou například označeni modrou barvou a naproti tomu členové protestantských denominací barvou červenou, muslimům může být přiřazena barva žlutá a ateistům třeba černá, nebo mohou být jejich symboly ponechány pusté. Duchovní genogramy však nabízí i další možnosti značení, například pokud některý člen rodiny změnil svou víru, je označen pomocí kruhu jiné barvy kolem svého symbolu. Stejně i zaznačené čáry mezi klientem a jeho rodiči či jinými rodinnými příslušníky mohou být zbarveny podle duchovní orientace, kterou jedni druhým předali. Grafické možnosti duchovního genogramu jsou ale ještě dále a je také možné u jednotlivých členů rodiny barevně označit formalismus

ve víře či příslušnost ke konzervativnímu anebo liberálnímu křídlu některého náboženství nebo církve například pomocí dvoubarevného označení jedince. Je důležité klienta upozornit na to, že při vypracovávání duchovního genogramu si může barevné kódování přizpůsobit svým preferencím, tak aby mu vyhovovalo. (Hodge, 2003, s. 80-83)

Také po vypracování duchovního genogramu je potřebné se společně s klientem pozastavit nad jeho výsledkem. Sociální pracovník pak může s klientem probrat duchovní rozměr klientovy rodiny a klást důraz také na pozitivní či negativní vliv, který duchovní orientace členů rodiny může mít na klientovu současnou situaci. Intervenční charakter má již samo vypracovávání duchovního genogramu, protože nabízí klientovi novou perspektivu svých předků, rodiny i současné situace se zvýrazněním duchovního rozměru. Duchovní genogram může dále klienta vést k opětovnému přijetí duchovní tradice své rodiny, díky tomu, že v něm uvidí, jak jim jejich víra pomáhala v životě v průběhu času a jak byla jejich zdrojem a silnou stránkou. Klient si tak může uvědomit Boží působení ve své rodině stejně jako možnost nechat Boha, aby působil i v jeho životě. Další oblasti inspirace pro klienta lze hledat v tradici zapojení předků či klientových současníků jako jsou bratři, sestry nebo bratrance do duchovních společenství, které jim pomáhaly a pomáhají v jejich životě a mohou se stát zdrojem podpory i pro samotného klienta. V případě, že se klientovy problémy pojí s jeho rodinnými vztahy, může být vypracování duchovního genogramu pro klienta přínosné pro urovnání vztahů a vzájemnému odpuštění. (Hodge, 2003, s. 88-94) Celkově lze vyzorovat, že duchovní genogramy je účelné použít pro náročnost jejich vypracování hlavně u klientů, v jejichž životě má důležité místo rodina a naopak v jiných případech je výhodnější použít jiné nástroje pro podrobnější duchovní posouzení. (Hodge, 2005c, s. 319)

2.3.5 Duchovní ekogramy

Jako poslední z nástrojů pro podrobnější duchovní posouzení uvádí David Hodge nástroj nazvaný duchovní ekogramy, které v sobě kombinují klady obou předchozích nástrojů – duchovních ekomap a duchovních genogramů. Duchovní ekogramy tak graficky zobrazují komplexně oblast klientova duchovna v rámci prostoru i času. (Hodge, 2003, s. 102-103)

I při vytváření duchovního ekogramu jsou využity procesy používané při tvorbě duchovních ekomap a duchovních genogramů. List papíru by měl být orientován spíše na výšku a doprostřed něj zakreslí klient sebe sama a jeho nejbližší okolí. Horní část papíru nad klientem slouží k zaznamenání jeho rodinné struktury podobně jako u genogramů, stejně jako je dobré provést i příslušné barevné značení. Dolní část papíru pod symbolem klienta je určena k zobrazení prostoru klientova duchovna a důležitých duchovních skutečností stejně jako u ekomap včetně klientových vztahů k nim pomocí různých čar. Takto dochází k propojení informací duchovních ekomap a duchovních genogramů v jeden komplexní celek. (Hodge, 2005b, s. 288-289)

Největší výhodou tohoto nástroje je možnost pozorovat současně klientovu duchovní rodinnou minulost a jeho současný duchovní prostor včetně jejich propojení a vzájemného vztahu. (Hodge, 2005c, s. 321-322) Sociální pracovník může na základě duchovního ekogramu směřovat klienta k zapojení se do některého duchovního společenství s odkazem na jeho blahodárný vliv pro členy klientovy rodiny a s poukazem na to, že toto společenství existuje v prostoru klientova duchovna jakoby na dosah ruky a navíc se zná s některými jeho členy ze světského života. Podobné to může být v případě využití různých duchovních rituálů a zvyků pro snížení stresu a úzkosti. Díky duchovnímu ekogramu totiž klient může mít mnoho předností, silných stránek a zdrojů vyplývajících z komplexnosti času a prostoru jeho duchovního rozměru před sebou na archu papíru reálně zobrazené jako na dlani. Kombinace předností duchovní ekomapy a duchovního genogramu je tedy jednoznačnou výhodou tohoto nástroje, díky své schopnosti propojovat v jeden celek získané informace nástroji propojovat v jeden celek, nevýhodou však může být větší náročnost na jeho vypracování. (Hodge, 2005b, s. 292 - 294)

Empirická část

3 Empirická část

Teoretická část této diplomové práce pojednávala o konceptu duchovního posouzení podle Davida R. Hodge viděného optikou zdrojového modelu sociální práce, o jejich přesahu, možném využití a přínosu pro klienta. Představila tak solidní teoretickou základnu pro empirickou část práce, která se bude nyní úzce zabývat samotným měřením účinnosti použití tohoto konceptu duchovního posouzení, a to právě za použití kontextu zdrojového modelu sociální práce. Nejdříve bude představena hlavní charakteristika výzkumu, metodologie výzkumu a později získané výsledky výzkumu. Kromě zdrojů využitých pro teoretickou část práce byly pro provedení výzkumu v této empirické části použity především publikace Miovského (2006) a Dismana (2011).

3.1 Ideový a technický plán výzkumu

Tato podkapitola představí podrobně ideový a technický plán výzkumu. Ideový plán výzkumu je pro jeho provedení velmi důležitý. V podstatě se jedná o jakýsi základní náčrt výzkumu zaměřující se především na zmapování a formulaci hlavního výzkumného problému a jeho důležitosti, a také na teoretická východiska, která celý výzkum zahrnují. (Miovský, 2006, s. 87)

Technický plán výzkumu pak úzce navazuje na plán ideový a posouvá jej do praktické podoby konkrétního projektu výzkumu, ve kterém se podrobně zabývá zvláště metodologickým rámcem provedení výzkumu – volbou typu výzkumu, výzkumným souborem, metodou získávání dat a metodou jejich analýzy. (Miovský, 2006, s. 89 – 92; Miovský, 2006, s. 121 -124) Všemi jmenovanými oblastmi provedení výzkumu se bude zabývat tato podkapitola.

3.1.1 Výzkumný problém

Výzkumný problém můžeme definovat jako skutečnost, u které vnímáme, že je třeba ji zkoumat a považujeme ji z určitých důvodů za významnou. Je třeba jasně ukázat, co je to za problém a v čem tkví, abychom mohli definovat cíl práce a výzkumné otázky. (Miovský, 2006, s. 87 - 88) Jak jsem uvedl již v úvodu, tématem této práce je měření účinnosti použití konceptu duchovního posouzení podle Davida

Hodge v kontextu zdrojového modelu sociální práce. Cílem práce je pak ověřit, zdali použití konceptu duchovního posouzení podle Davida Hodge je účinné, a to v kontextu zdrojů pro řešení sociální situace. Takto formulované téma a cíl práce jednoznačně ukazuje na hlavní výzkumný problém. Za tento považuji fakt, že ačkoli byl koncept duchovního posouzení podle Davida Hodge v prostředí české sociální práce již představen (Křížová, 2016; Líkařová, 2017; Gierczuszkiewicz, 2013a) a byla výzkumně ověřena možnost jeho použití (Gierczuszkiewicz, 2013b), prozatím nebyly vůbec měřeny možné dopady jeho použití, ačkoli je možné vnímat tuto oblast jako zásadní, neboť k čemu by byla možnost použití tohoto konceptu, pokud by jeho užívání nepřineslo žádný výstup a dopad.

Hlavní výzkumný problém této práce je tedy možné charakterizovat otázkou: **Je použití konceptu duchovního posouzení podle Davida Hodge účinné – tj. má pozitivní dopad na řešení životní situace klienta?**

Takto formulovaný výzkumný problém a jeho výzkumné řešení je jakoby další částí skládačky, po představení a ověření použitelnosti konceptu, k získání argumentů k tomu, aby mohl tento koncept duchovního posouzení začít být používán v české sociální práci i v širším měřítku. Jelikož ovšem není možné, jak ostatně uvádí sám Miovský (2006, s. 89), přemýšlet v rámci diplomové práce o široce pojatém výzkumu řešícím tento výzkumný problém a obsáhnout všechny možné roviny dopadu použití konceptu duchovního posouzení na životní situaci klienta (především včetně případného dlouhodobého dopadu intervencí vycházejících právě z provedeného duchovního posouzení), bude v této práci řešen výzkumný problém v omezeném rozsahu pouze provedením základního výzkumu odpovídajícího charakteru práce. Řešení výzkumného problému bude tedy ohraničeno v kontextu tématu a cíle práce jak optikou zdrojového modelu sociální práce, tak rozsahem provedeného výzkumu, jak již bylo zmíněno v teoretické části a bude dále upřesněno cílem výzkumu a výzkumnou otázkou.

3.1.2 Cíl výzkumu, výzkumné otázky

Na základě tématu a cíle této práce a vymezení výzkumného problému byl definován cíl výzkumu a výzkumné otázky. Hlavním cílem výzkumné části je použít koncept duchovního posouzení podle Davida Hodge u osob bez domova a jednoduchým způsobem ověřit, jestli a jaký má jeho použití vliv na vnímání možných zdrojů pro řešení své situace u jednotlivých respondentů.

Výzkumná otázka tedy zní:

1. Má použití konceptu duchovního posouzení podle Davida Hodge vliv na vnímání možných zdrojů pro řešení své situace u jednotlivých osob bez domova a jaký?
2. Lze zaznamenat rozdíl mezi vnímáním možných zdrojů pro řešení své situace u jednotlivých osob bez domova před použitím konceptu duchovního posouzení a po jeho použití a jaký?

Jedná se o jednu výzkumnou otázku rozdělenou na dvě části, přičemž druhá část konkretizuje první. Provedením výzkumu, na základě ideového a technického plánu výzkumu, budou získány odpovědi na tyto otázky a bude naplněn cíl výzkumné části práce.

3.1.3 Kritéria úspěšnosti výzkumu

Při analýze dat budou srovnána získaná data o účastníkově vnímání zdrojů před provedením duchovního posouzení a o jeho vnímání zdrojů po provedení duchovního posouzení.

Pokud nastane v tomto vnímání pozitivní změna, a to taková, že:

1. účastník bude novým způsobem vnímat své stávající zdroje nebo,
2. účastník identifikuje nové zdroje nebo,
3. dojde alespoň k reflexi jeho situace (například ve smyslu reflexe životních priorit), přičemž musí nastat alespoň jedna možnost, bude intervence považována za úspěšnou a bude konstatováno, že provedení duchovního posouzení mělo vliv na vnímání zdrojů účastníka výzkumu.

Shrnutím tohoto zjištění u jednotlivých účastníků bude vytvořen přehled vlivu provádění duchovního posouzení na vnímání zdrojů u všech účastníků výzkumu.

3.1.4 Kvalitativní přístup

Definovaný hlavní cíl výzkumné části práce a výzkumné otázky vypovídají o tom, že pro provedení výzkumu bude užito kvalitativního přístupu. Využití kvalitativního přístupu se v kontextu stanoveného cíle výzkumné části práce jeví jako nejvhodnější

varianta, protože mu nejvíce odpovídá. Pro velký výzkumný projekt, který by testoval dopady provedení duchovního posouzení v širší míře, by jistě bylo možné uvažovat o využití kvantitativních metod, avšak to by mimo jiné předpokládalo možnost opřít výzkum o již dříve provedená výzkumná šetření a jejich hypotézy a závěry. Jelikož však žádné takové výzkumné informace v prostředí české sociální práce neexistují, a ve světě pouze omezeně, nikoli však propojené se zdrojovým modelem sociální práce, vybízí se více než jasně využít pro provedení tohoto výzkumu kvalitativní metody za účelem získání prvotního porozumění skutečnosti možného vlivu použití tohoto konceptu duchovního posouzení na vnímání zdrojů u klientů, na jehož základě by pak mohl být proveden širší výzkum. Induktivní logika kvalitativního přístupu je tomuto pojetí výzkumu nejbližší, neboť jako výzkumníci budeme nejprve pozorovat a sbírat data, pak v nich hledat pravidelnosti a jejich význam a nakonec vytvářet nové porozumění této realitě. (Disman, 2011, s. 286 – 287)

Miovský (2006, s. 16) se přidržuje také spíše označení kvalitativní přístup než kvalitativní výzkum, a ten rozumí jako: „určitý princip nebo rámec, určující v závislosti na výzkumném problému výběr a způsob aplikace kvalitativních metod.“ Vnímá tedy odlišnost kvalitativního přístupu od kvantitativního právě skrze aplikaci kvalitativních metod.

Následující podkapitoly se tedy budou věnovat metodologickému rámci provedení výzkumu. Nejdříve bude vždy uvedeno, jaká kvalitativní metodologie byla zvolena u každé konkrétní dílčí části tohoto výzkumu a jak vypadalo její využití v praxi.

3.1.5 Typ výzkumu

Jedním ze základních prvků provedení výzkumu je volba typu výzkumu odpovídajícího jak danému předmětu výzkumu, tak stylu výzkumné práce. Jde tak o jakési obecné schéma, které určitým způsobem rámuje další výzkumníkovu práci, volbu metod a procedurálních postupů, jejich kombinace a aplikaci. Výběr typu výzkumu tak podstatným způsobem konkretizuje zvolené kvalitativní paradigma. (Miovský, 2006, s. 90)

Kvalitativní experiment

Pro provedení tohoto výzkumu byl zvolen jako typ výzkumu takzvaný **kvalitativní experiment**, jehož aplikace byla přizpůsobena a zjednodušena dle charakteru a cíle výzkumu. Smyslem kvalitativního experimentu je zkoumání vlastností a struktury zkoumaných jevů skrze zásah do jejich přirozeného prostředí. Samým jádrem kvalitativního experimentu je pak provedení experimentálního zásahu. Výzkumník si nejprve volí, jaký jev bude zkoumat a nechává charakter prostředí v takovém stavu, jak je to v reálném životě běžné a obvyklé. Nic záměrně nemění a nevytváří umělé prostředí. V této sledované situaci provede experimentální zásah – něco neobvyklého, co naruší tuto přirozenou situaci. Po tomto zásahu již opět s prostředím nemanipuluje, ale sleduje, jaké jsou či jak se proměnily vlastnosti zkoumaného jevu v závislosti na provedeném experimentálním zásahu a odezvě na něj. Zásah přitom může mít docela běžný charakter anebo naopak charakter mimořádný až extrémní. (Miovský, 2006, s. 110)

Kvalitativní experiment tak, jak je popsán výše, se jako zvolený typ výzkumu nejvíce přibližuje cíli tohoto výzkumu a způsobu jeho naplnění. Stejně jako v kvalitativním experimentu výzkumník sleduje změny vlastností a struktury, které u daného jevu vyvolalo provedení experimentálního zásahu, tak cílem tohoto výzkumu je ověřit, jestli a jaký má provedení duchovního posouzení vliv na vnímání zdrojů pro řešení své sociální situace u klientů, to je konkrétněji řečeno: cílem výzkumu je sledovat změny ve vnímání zdrojů pro řešení své sociální situace u klientů, které vyvolá provedení duchovního posouzení – experimentálního zásahu tohoto výzkumu.

Jako výzkumník v kvalitativním experimentu sleduje zkoumaný jev běžící v přirozeném prostředí, následně provede experimentální zásah a sleduje, jaké změny ve zkoumaném jevu vyvolal, tak i v tomto výzkumu bude nejdříve sledován zkoumaný jev – úroveň vnímání zdrojů pro řešení své sociální situace u klientů, následně bude proveden experimentální zásah – bude provedeno duchovní posouzení a bude zkoumáno, jaké změny ve vnímání zdrojů u jednotlivých klientů toto provedení duchovního posouzení vyvolalo.

Provedení kvalitativního experimentu může mít několik variant nebo lépe řečeno několik základních postupů, kterými jsou různé typy experimentálních zásahů. Patří mezi ně například takzvaná segmentace, tedy experimentální zásah založený na rozdělení předmětu výzkumu na jednotlivé části a zkoumání jaké změny nastaly díky tomuto zásahu v předmětu výzkumu. Opakem je pak kombinace, čili experimentální

zásah, pomocí kterého slučujeme jednotlivé části zkoumaného předmětu. Dalšími typy experimentálních zásahů jsou redukce, adice/zintenzivnění, substituce nebo transformace. (Miovský, 2006, s. 112 – 113)

Adice

Pro provedení tohoto výzkumu – kvalitativního experimentu, byla zvolena jako typ experimentálního zásahu takzvaná adice neboli zintenzivnění. Tento typ experimentálního zásahu je charakteristický tím, že přidává nebo zesiluje jednotlivé části a funkce zkoumaného předmětu a je sledováno, jaké změny tento zásah ve zkoumaném předmětu vyvolal. (Miovský, 2006, s. 112 – 113)

Adice jako zvolený typ experimentálního zásahu tedy přesně odpovídá cíli a charakteru tohoto výzkumu, v rámci kterého je zkoumaným předmětem vnímání zdrojů u klientů a tomuto vnímání bude pomocí experimentálního zásahu, to znamená pomocí provedení duchovního posouzení, přidaná nebo zesílená jedna část, a to je oblast hledání a nalezení možných zdrojů také v oblasti duchovní roviny. Následně bude zkoumáno, jaké změny tento experimentální zásah vyvolal v celkovém vnímání zdrojů pro řešení své situace u jednotlivých klientů.

Výzkumné fáze

Kvalitativní experiment se odehrává ve čtyřech hlavních fázích tvořících dohromady jeden cyklus. První fází je sledování a přesný popis předmětu výzkumného zájmu. Následuje druhá fáze – provedení experimentálního zásahu. Ve třetí fázi jde opět o sledování a přesný popis předmětu výzkumného zájmu, ovšem s hlavním zaměřením na případné změny, které experimentální zásah ve zkoumaném předmětu vyvolal. Poslední čtvrtou fází je analýza vlastností a struktury předmětu výzkumného zájmu na základě zkoumání změn vyvolaných experimentálním zásahem a případná modifikace experimentálního zásahu pro lepší výsledky při provádění dalšího cyklu. Cykly kvalitativního experimentu je totiž možné po sobě opakovat na základě principu takzvané hermeneutické spirály, „kdy na sebe jednotlivé cykly navazují a s každým novým zopakováním cyklu získáváme stále přesnější a hlubší informace o struktuře předmětu našeho zájmu.“ (Miovský, 2006, s. 115)

Čtyři fáze kvalitativního experimentu bude kopírovat také tento výzkum. Nejdříve bude sledována a popsána úroveň vnímání zdrojů pro řešení své situace u jednotlivých klientů, v přirozené situaci v jaké se budou výzkumu účastnit, před

provedením duchovního posouzení. Následně bude proveden experimentální zásah, bude provedeno duchovní posouzení. Poté bude opět sledována a popsána úroveň vnímání zdrojů pro řešení své situace u jednotlivých klientů se zaměřením na případnou změnu, kterou provedení duchovního posouzení u tohoto vnímání zdrojů vyvolalo. Nakonec bude vnímání zdrojů klientů a změny v něm vyvolané provedením duchovního posouzení analyzovány a budou představeny závěry výzkumu.

Zopakování a navázání dalších cyklů kvalitativního experimentu bude u tohoto výzkumu chápáno pouze jako navázání dalším provedením cyklu u nového účastníka výzkumu, nikoli provádění několika cyklů u téhož účastníka. Takto budou získány přesnější informace o vnímání zdrojů u klientů obecně před a po provedení duchovního posouzení.

Poučenost účastníků výzkumu

U kvalitativního experimentu mohou nastat tři rozdílné situace týkající se vědomí účastníků o prováděném výzkumu. Jednak mohou účastníci výzkumu dopředu vědět, že jsou součástí prováděného výzkumu a znát jeho smysl a účel. To je možné v případě, že tato jejich znalost nemá vliv na zkoumaný předmět výzkumu a neovlivní výsledky výzkumu. V druhé situaci sice účastníci výzkumu mají informaci o tom, že se účastní výzkumu, avšak získávají pouze zástupnou informaci a pravý smysl a účel výzkumu je jim utajen. Nakonec ve třetí variantě účastníci výzkumu vůbec nevědí, že jsou součástí nějakého výzkumu. Každá z variant má vliv na získané informace a konečné výsledky výzkumu a hodí se vždy pro určitý výzkum. (Miovský, 2006, s. 113 – 114)

Pro provedení tohoto výzkumu byla zvolena varianta druhá, a sice že účastníci výzkumu budou seznámeni s tím, že jsou součástí výzkumu, avšak bude jim utajen po dobu zkoumání jeho pravý smysl a účel. S tímto budou seznámeni až po ukončení jejich zapojení do výzkumu.

Tato varianta byla zvolena proto, že vzhledem k cíli a charakteru výzkumu nemohou být účastníci seznámeni s jeho pravým smyslem již na počátku. Pokud by jim totiž bylo řečeno, jak bude výzkum probíhat, a že bude zkoumána nejdříve jejich úroveň vnímání zdrojů pro řešení své situace a pak bude provedeno duchovní posouzení a opět bude tato úroveň vnímání zdrojů zkoumána s cílem určit, jestli provedení duchovního posouzení vedlo ke změně tohoto vnímání, pak by byli účastníci již dopředu připraveni na tuto možnost, mohli by ji již dopředu promyslet a výsledky, které by byly takovýmto

výzkumem zjištěny, by byly velmi silně a negativně touto skutečností ovlivněny. Proto není možné uvažovat o první variantě.

Vezme-li v potaz pro potencionální účastníky (osoby bez domova) neobvyklý charakter provádění duchovního posouzení, zjišťujeme také, že není možné uvažovat ani o třetí variantě, kdy účastníci výzkumu vůbec neví, že jsou součástí nějakého výzkumu, protože samotné provádění duchovního posouzení je natolik zvláštní, že je jednoduše potřeba účastníky alespoň s několika základními informacemi seznámit. V tomto případě tedy budou účastníci seznámeni jen se základní informací, že budou součástí výzkumu duchovního posouzení, ale pravý smysl a účel výzkumu jim bude utajen, aby nedošlo k ovlivnění výsledků výzkumu.

Etický rámec výzkumu

Na základě výše uvedených skutečností je zjevné, že kvalitativní experiment se může jako typ výzkumu pohybovat po hraně etické únosnosti. Miovský (2006, s. 111 -114) k tomu poznamenává, že je třeba zajistit skutečné dodržení etických pravidel pomocí zvláštních postupů, obzvláště v případě experimentálního simulování nějaké závažné situace bez předchozího informování účastníků o výzkumu apod. Definiuje pak určité obecné požadavky na výzkumníka k zajištění dodržení etických norem.

Výzkumník by tak měl mít předně dobrou znalost prostředí případně účastníků výzkumu, aby mohl předvídat jejich možné reakce, a také rizika a dokázal je efektivně řešit, když nastanou a mít tak celý průběh experimentu pod svou kontrolou. Zvláštní kapitolou je pak určit vhodné nastavení pro eticky citlivá témata jakými je například to, že účastníci výzkumu nejsou dopředu informováni, že jsou zapojeni do výzkumu anebo právě působ, jak co nejdříve a nejlépe tento fakt účastníkům po ukončení výzkumu sdělit a získat od nich zpětně souhlas.

V rámci tohoto výzkumu se nebudeme potýkat s žádnými extrémními experimentálními zásahy do přirozeného prostředí účastníků výzkumu, které by mohly být pro jeho účastníky nebezpečné nebo mít na ně větší negativní dopad. Navíc prostředí a účastníci výzkumu budou pro výzkumníka také dobře známí, což je ostatně i jeden z požadavků některých autorů na provedení duchovního posouzení, a sice že je možno toto posouzení provádět pouze s osobami, se kterými máme již navázaný bližší vztah. (Canda, Furman, 2010) Tento požadavek zde bude dodržen, jak bude blíže upřesněno v podkapitole zabývající se praktickým provedením výzkumu.

Pozastavit se musíme ještě u faktu, že účastníci výzkumu budou na počátku provedení výzkumu informováni pouze základním způsobem o tom, že budou účastníky výzkumu. Před zapojením každého účastníka do výzkumu bude daný potenciální účastník výzkumu osloven s nabídkou zapojení se do výzkumu a bude mu jednoduše, ale jasně řečeno, že nyní bude probíhat výzkum a bude například na některé věci dotazován a zapojen do provedení duchovního posouzení. Nebude však vůbec informován o skutečném cíli a smyslu ani o průběhu výzkumu. Následně, ihned po dokončení tohoto cyklu kvalitativního experimentu bude každému účastníkovi shrnut průběh výzkumu a bude mu sděleno, že hlavním cílem bylo sledovat případné změny v jeho vnímání zdrojů před a po provedení duchovního posouzení, ale že nebylo možné vzhledem k možnosti výrazného ovlivnění výsledků jej s tímto seznámit předem, proto byl s prováděním výzkumu seznámen pouze jednoduše. Následně bude požádán o souhlas s použitím sebraných dat pro analýzu a získání souhrnných výsledků výzkumu. Pokud bude souhlasit, budou data dále použita, v opačném případě budou zlikvidována a účastníkovi bude vyjádřena omluva. Vzhledem k charakteru výzkumu a experimentálního zásahu je toto nastavení považováno za dostatečné pro zajištění dodržení etických pravidel u tohoto výzkumu.

3.1.6 Metoda výběru výzkumného souboru

V kvantitativním výzkumu označujeme metody výběru výzkumného souboru jako pravděpodobnostní metody, jejichž základním principem je znáhodnění a dosažení reprezentativnosti vzorku. V kvalitativním výzkumu se metody výběru výzkumného souboru nazývají nepravděpodobnostními metodami výběru, vycházejí z odlišných filosofických a metodologických perspektiv a princip znáhodnění se využívá pouze omezeně, přičemž sama reprezentativnost je pak chápána značně odlišně než ve výzkumu kvantitativním. (Miovský, 2006, s. 127 – 128)

Můžeme tak charakterizovat tři základní parametry výběru výzkumného souboru u kvalitativního výzkumu. Za prvé je možné a většinou i nutné metody výběru výzkumného souboru mezi sebou vhodně kombinovat, a to až do té míry, že metoda není určena striktně na začátku výzkumu, ale mění a doplňuje se v jeho průběhu na základě již získaných a analyzovaných dat. Dále se metoda výběru výzkumného souboru musí nutně přizpůsobit cíli výzkumu, kdy konečným stavem je dosažení saturace dat u zkoumaného problému. Nakonec je třeba dbát o to, aby volba metody

výběru výzkumného souboru a její změny a doplnění v průběhu výzkumu byly řádně zdokumentovány. (Miovský, 2006, s. 127 – 128)

Výše uvedené parametry odkázaly na dva charakteristické rysy kvalitativního výzkumu, kterými jsou princip teoretického výběru a saturace. „Princip teoretického výběru spočívá v tom, že metody a strategie výběru vzorku jsou v průběhu výzkumu přímo závislé na výsledcích procesu zpracování a analýzy dat.“ (Miovský, 2006, s. 129) Na začátku výzkumu tedy volíme počáteční metodu výběru výzkumného souboru a teprve v průběhu výzkumu na základě získání a analýzy dat doplňujeme další potřebné metody k dosažení saturace dat. Saturace je klíčový pojem pro princip teoretického výběru i celé téma výběru výzkumného souboru v kvalitativním výzkumu. Jedná se o stav, kdy jsme při výzkumu, získání a analýze dat dospěli do okamžiku, ve kterém získáváme již pouze opakující se informace, které nepřinášejí ke zkoumanému problému nic nového a pouze potvrzují již v průběhu výzkumu zjištěné skutečnosti. Jsme tedy v momentě, kdy mají výsledky výzkumu vnitřní i vnější konzistenci a dospěli jsme k cíli výzkumu. (Miovský, 2006, s. 129)

Jako metoda výběru výzkumného souboru byla pro provedení tohoto výzkumu zvolena metoda záměrného účelového výběru. Ta je pravděpodobně nejvíce využívanou metodou výběru výzkumného souboru u kvalitativního výzkumu. Spočívá v záměrném výběru účastníků výzkumu na základě splnění určitých předem daných kritérií. Účastníkem výzkumu se může stát osoba, která splní výzkumníkem stanovená kritéria, to znamená, že má nějakou vlastnost nebo se nachází v určitém stavu, a současně souhlasí se zapojením se do výzkumu. U výzkumů menšího rozsahu se snadno dostupnými potencionálními účastníky výzkumu, kde se opíráme pouze o výše uvedenou specifikaci a nepoužíváme zvláštní techniky například kvóty, pak hovoříme o prostém záměrném výběru, který byl použit i pro provedení tohoto výzkumu. (Miovský, 2006, s. 135 – 136)

Pro výběr účastníků tohoto výzkumu metodou záměrného účelového výběru byla stanovena s ohledem na cíl výzkumu dvě kritéria. Za prvé musí být potenciální účastník výzkumu osobou bez domova, protože chceme zkoumat účinnost provádění duchovního posouzení právě a pouze u této cílové skupiny s jejími specifiky. Osobou bez domova je pro účely výzkumu rozuměna osoba, která je podle typologie ETHOS (Hradecký a kol., 2007, s. 32) takzvanou „osobou bez střechy“. To znamená, že v době provedení výzkumu nebydlí ve standardní formě bydlení, ale využívá například

ambulantních služeb pro osoby bez domova, jako jsou nízkoprahová denní centra, noclehárny anebo pobývá takzvaně přímo na ulici.

Za druhé musí být potenciální účastník výzkumu otevřen vůči duchovním tématům. Je sice možné uvažovat alespoň o provedení stručného duchovního posouzení u kterékoli osoby bez domova, ale pro posouzení možné účinnosti celého konceptu je nutno vyzkoušet také nástroje podrobnějšího duchovního posouzení a jejich vliv na vnímání zdrojů u jednotlivých osob bez domova, což bez určité otevřenosti nebo vztahu k duchovním tématům u účastníků není možné. Proto je nutné, aby alespoň část účastníků byla takto disponována a splňovala určené kritérium. Do výzkumu pak budou zahrnuti potenciální účastníci výzkumu, kteří splní současně obě kritéria a budou souhlasit s účastí ve výzkumu.

Účastníci výzkumu získaní metodou záměrného účelového výběru budou doplněni o další účastníky získané metodou příležitostného výběru výzkumného souboru. Podstatou této metody je získávání účastníků na základě využití příležitostí, které se výzkumníkovi v průběhu výzkumu nabízejí, a může přitom využívat řadu různých strategií. V každém případě je však potřebné vyhnout se získání chudého výběrového vzorku vyznačujícího se buďto malým počtem získaných případů anebo tím, že jsou si jednotlivé případy příliš podobné a není možné na jejich základě vyvodit relevantní závěry ani hovořit o saturaci. Příležitostný výběr se tak často kombinuje právě s metodou záměrného účelového výběru s pozitivním efektem na saturaci. (Miovský, 2006, s. 134) Během provádění výzkumu u účastníků vybraných metodou záměrného účelového výběru tak bude současně využíváno příležitostí k doplnění výzkumného souboru dalšími účastníky pomocí metody příležitostného výběru tak, aby bylo dosaženo alespoň základní saturace odpovídající cíli a rozsahu výzkumu.

3.1.7 Metoda získávání kvalitativních dat

Ačkoli je při provádění kvalitativního experimentu obvykle jako metoda získávání dat používáno pozorování, u tohoto výzkumu byla s ohledem na cíl a rozsah výzkumu zvolena jako metoda získávání kvalitativních dat metoda moderovaného rozhovoru, takzvané interview. Vzhledem k cíli výzkumu a zkoumané oblasti, kterou je vnímání zdrojů pro řešení své sociální situace u osob bez domova je dost těžko představitelné získávat data o těchto skutečnostech pomocí pozorování, protože jednoduše nemůžeme vidět do jejich nitra. Reflektujeme také rozsah výzkumu se jako

nejefektivnější a dost možná jediná reálná metoda získávání dat jeví se jednotlivých osob bez domova na dané skutečnosti přímo či nepřímo zeptat a vést s nimi moderovaný rozhovor. Navíc metoda moderovaného rozhovoru sama o sobě obsahuje i určité prvky extrospektivního a introspektivního pozorování, jejichž využití by měl výzkumník reflektovat pro získání kvalitnějších dat. (Miovský, 2006 s. 156)

Interview se od obyčejného rozhovoru odlišuje tím, že se jedná o rozhovor moderovaný a záměrně sledující výzkumný zájem a cíl. Aby nedocházelo ke zkreslením například vinou skupinové dynamiky, obvykle je prováděno s jedním, nejvíce však třemi respondenty současně. Pro větší skupiny osob se používá upravená metodika například pro ohniskové skupiny. Podstatným prvkem je u interview míra strukturace rozhovoru. Rozlišujeme tři základní typy interview, a to nestrukturované interview, polostrukturované interview a strukturované interview, přičemž využití různých variant má své klady pro určité typy výzkumu. (Miovský, 2006, s.156 - 157)

Pro provedení tohoto výzkumu bude využito polostrukturované interview, které v sobě kombinuje přednosti ostatních dvou variant a současně se dokáže vypořádat s jejich negativy. Pokud totiž výzkumník dokáže vytěžit z dynamiky mezi strukturovanými a nestrukturovanými částmi polostrukturovaného interview, může vytěžit z rozhovoru více a získat velmi kvalitní data. U polostrukturovaného interview si výzkumník stanoví takzvané jádro interview definující základní témata a otázky, které se v interview musí objevit a garantuje tak, že téma bude naplněno a na nic podstatného se nezapomene. Výzkumník si na tomto základě vytváří závazné schéma a okruhy otázek, přičemž některé mohou mít striktnější a některé volnější podobu a bývá také možné měnit jejich pořadí apod. Dost důležitým prvkem polostrukturovaného interview je možnost následně se doptat, položit doplňující otázky a nechat si upřesnit a vysvětlit účastníkovy odpovědi a rozvíjet rozhovor dále nad rámec předem vytyčeného schématu, a tak dostat prohloubený a komplexnější obraz zkoumané skutečnosti vzhledem k výzkumným cílům. (Miovský, 2006, s. 159 - 160)

Svou roli v provedení polostrukturovaného interview hraje také prostředí, ve kterém je interview realizováno. To může mít vliv na získávaná data a mělo by být přizpůsobeno charakteru výzkumu. Polostrukturované interview můžeme provádět ve standardizovaném prostředí kanceláře, ale také například v méně formálním prostředí klidné restaurace. Podobně je tomu i u vystupování výzkumníka, jehož vzhled i chování může být více či méně formální a v případě více výzkumníků i standardizované, avšak

vždy by měl zachovat autenticitu svého projevu, aby nedošlo ke zhoršení kvality získávaných dat. (Miovský, 2006, s. 160)

U polostrukturovaného interview využitého k provedení tohoto výzkumu bude nejdříve definováno jádro interview skládající se ze dvou hlavních částí a témat a souvisejících základních otázek, na které bude dále navazovat stanovení závazného schématu a otázek interview. Jelikož je cílem výzkumu ověřit, jestli a jaký vliv má použití duchovního posouzení na vnímání možných zdrojů pro řešení své situace u osob bez domova, bude se použité polostrukturované interview dělit na dvě hlavní části a dvě základní otázky.

První část interview bude mít místo na samém počátku výzkumu, kdy bude s účastníkem veden krátký moderovaný rozhovor s cílem prozkoumat oblast účastníkovy vnímání zdrojů pro řešení jeho situace před provedením duchovního posouzení. Základní otázkou tedy bude: Vnímá účastník nějaké zdroje, které mu mohou pomoci při řešení jeho situace? Následně po tomto krátkém interview bude proveden experimentální zásah – bude provedeno duchovní posouzení u daného účastníka.

Po provedení duchovního posouzení nastoupí druhá hlavní část polostrukturovaného interview, jejímž cílem bude zkoumat změny, které vyvolal experimentální zásah - provedení duchovního posouzení ve vnímání možných zdrojů pro řešení své situace u daného účastníka. Otázky této části interview budou vycházet ze základní otázky: Vnímá účastník nově zdroje pro řešení své situace po provedení duchovního posouzení? Takto stanovené a určené dvě hlavní části a základní otázky využitého polostrukturovaného interview budou dále rozpracovány do konkrétního schématu a jednotlivých otázek interview.

3.1.8 Metoda zpracování kvalitativních dat

Pro zpracování kvalitativních dat je nejdříve potřeba získávaná kvalitativní data určitým způsobem fixovat. Existuje vícero možností fixace kvalitativních dat, přičemž mezi ty nejpoužívanější patří využití audiozáznamu a záznamového archu (Miovský, 2006, s. 197), které byly použity také v tomto výzkumu pro fixaci získaných kvalitativních dat. Jako hlavní forma fixace dat byl zvolen audiozáznam, který byl doplněn o záznamový arch určený pro drobné poznámky.

Audiozáznam představuje pro svou autentičnost a jednoduchost svého užití výborný nástroj fixace dat kombinovatelný prakticky se všemi metodami získávání

dat a je tak pro výzkumníka významnou pomocí. Audiozáznam totiž zachycuje plně, věrně a nestranně odehrávající se výzkum a zachycuje i kvalitu mluveného projevu respondenta s jeho výraznými rysy, což tužka a papír neumožní. Z technického hlediska by měl výzkumník dbát na to, aby využití přístrojů pro získání audiozáznamu nepůsobilo při výzkumu rušivě, v čemž jsou velikou pomocí již široce dostupné moderní nástroje pro záznam zvuku. (Miovský, 2006, s. 197 - 198)

V tomto kontextu můžeme chápat záznamový arch jako určitý pomocný nástroj, který výzkumník může využít pro záznam svých pozorování anebo informací potřebných ještě dále v průběhu výzkumu tak, aby se k nim mohl kdykoli vrátit. Záznamový arch ovšem může mít také podobu strukturovaných otázek či oblastí, na které se výzkumník má zaměřit a k nimž si může operativně provádět poznámky. (Miovský, 2006, s.198 - 199)

Fixováním jsou získaná data připravena pro další zpracování. U fixace formou audiozáznamu a u některých dalších forem je prvním krokem takzvaná transkripce neboli přepis záznamu do textové podoby. Můžeme rozlišit několik i dosti složitých forem transkripce na základě zaznamenávání nejen slov ale i další znaků jako je intonace, pomlky, síla hlasu apod., ale platí pravidlo, že volba charakteru a složitosti transkripce musí odpovídat tématu, cíli a rozsahu výzkumu. Dochází tak nutně k jakési prvotní redukci dat, protože nemůžeme zaznamenat vše, a často to ani není účelné a smysluplné. Výzkumník by však při této prvotní redukci měl postupovat vždy v optice výzkumného cíle plánovitě a systematicky a využívat také možnosti zpětné kontroly transkripce například pomocí opakovaného poslechu anebo vnitřního a vnějšího auditu. Během transkripce vytváříme osnovu transkribovaného textu, kde obvykle označujeme číslo řádku, aktéra výpovědi, uvádíme obsah výpovědi a případně také další poznámky a pozorování. (Miovský, 2006, s. 205 - 208) Obdobně bude postupováno také při provádění tohoto výzkumu, kdy budou získaná data dále transkribována do textové podoby, při čemž proběhne i prvotní redukce dat s ohledem na cíl a rozsah tohoto výzkumu.

Po transkripci textu přichází na řadu systematizace kvalitativních dat. Jedná se po fixaci a transkripci o poslední akci úpravy získaných dat tak, aby bylo možné následně provést kvalitativní analýzu dat, přičemž je však s analýzou dat sblížena do té míry, že je nelze od sebe přísně odlišit a výzkumník se do této fáze může opakovaně vracet a doplňovat ji. (Miovský, 2006, s. 209)

Systematizaci dat můžeme rozdělit do dvou fází, kdy v první fázi rozdělujeme data do skupin podle určitých kritérií například podle příslušnosti k určité lokalitě, sociální skupině apod. V další fázi upravujeme data tak, aby se nám s nimi lépe pracovalo, přičemž těchto možností je celá řada a i tady platí pravidlo, že výzkumník by měl používat pouze ty techniky, které jsou vzhledem k cíli a rozsahu jeho výzkumu využitelné a smysluplné. Jednou z nejběžnějších technik je takzvaná redukce prvního řádu, ve které jde o přeměnu původní plně doslovné transkripce záznamu do podoby více plynulé a lépe přizpůsobené k další analýze. Lze ji využít především u výzkumu, kde se zaměřujeme především na obsah sdělení a není vzhledem k jeho cíli nutné sledovat například kvalitu mluveného slova, intonaci a sílu hlasu, pauzy v řeči, další zvuky apod. Takového skutečnosti tedy vynecháváme a odstraňujeme také výrazy, které nemají žádný obsah a omezují plynulost textu. (Miovský, 2006, s. 209 – 210)

Mezi další techniky systematizace kvalitativních dat patří kódování dat, editorování, barvení textu nebo třeba práce s časovými osami. (Miovský, 2006, s. 210 - 211) Vzhledem k cíli tohoto výzkumu bude při jeho provádění pro systematizaci získaných dat využita technika redukce prvního řádu, protože pro naplnění cíle tohoto výzkumu je zásadní orientace na obsah sdělení účastníků a ostatní dílčí aspekty jejich projevu nemají pro cíl výzkumu velký význam. Využití dalších technik nebude s ohledem na rozsah výzkumu pravděpodobně nutné.

3.1.9 Metoda analýzy kvalitativních dat

Jako metoda analýzy získaných kvalitativních dat byla u tohoto výzkumu zvolena metoda kontrastů a srovnávání v kombinaci s metodou prostého výčtu. Metoda kontrastů a srovnávání může být pro analýzu dat velmi užitečnou technikou založenou na vzájemném odlišení dvou skutečností nebo kategorií a identifikaci jejich rozdílů. (Miovský, 2006, s. 222 - 223)

3.2 Průběh výzkumu

Praktická realizace tohoto výzkumu probíhala na základě ideového a technického plánu výzkumu, tak jak byl stanoven výše. Po provedení nutné praktické přípravy k zahájení výzkumu spočívající například v upřesnění závazného schématu a konkrétních otázek interview a přípravě k provedení duchovního posouzení, byl

nejprve na počátku výzkumu realizován výběr účastníků výzkumu. Tento probíhal dle stanovené metody výběru výzkumného souboru čili metodou prostého záměrného a příležitostného výběru. Účastníci výzkumu byli vybráni z řad uživatelů nízkoprahových a terénních služeb pro osoby bez domova v Českém Těšíně. Jednalo se o devět osob bez domova. Při výběru byl každý účastník jednoduše požádán o zapojení se do výzkumu a byl s ním dohodnut termín realizace.

Rozhovory s účastníky a ostatní části výzkumu probíhaly v kanceláři vedoucího střediska poskytujícího výše uvedené služby pro osoby bez domova. Kancelář je standardně a příjemně vybavená a jedná se o prostředí všem účastníkům výzkumu známé a poměrně běžně využívané. Čas schůzek s respondenty byl stanoven na brzké odpolední hodiny těsně po konci pracovní doby, kdy již byla kancelář spíše nevyužívaná a bylo tak na jedné straně zaručeno soukromí a nerušený prostor pro provádění výzkumu, ale současně na druhé straně vše působilo jako za běžného provozu. Všechny podmínky provedení výzkumu byly stanoveny tak, aby evokovaly běžný provoz služeb, na který jsou účastníci výzkumu zvyklí a bylo tak zachováno pravidlo kvalitativního experimentu, a sice že výzkumník nechává charakter prostředí v takovém stavu, jak je to běžné a obvyklé v reálném životě a žádné věci záměrně nemění a nevytváří tak umělé prostředí.

Na počátku setkání bylo každému účastníkovi jednoduchým způsobem vysvětleno jeho zapojení do výzkumu, jak již bylo uvedeno výše. Po tomto seznámení byl účastník vybídnut k udělení souhlasu s prováděním výzkumu. Všichni vybraní účastníci výzkumu tento souhlas poskytli. Následně bylo zahájeno samotné provedení výzkumu.

První fází praktického provedení výzkumu byla realizace krátkého moderovaného rozhovoru s účastníkem, jehož cílem bylo prozkoumat oblast účastníkova vnímání zdrojů pro řešení jeho situace před provedením duchovního posouzení.

S účastníkem tedy bylo vedeno krátké polostrukturované interview na základě položení otázky: **Máte v životě něco, co vám pomáhá, o co se můžete opřít, abyste vaši situaci vydrželi a co vám pomáhá ji řešit?**

Tato jednoduchá forma položení poměrně obecné otázky byla zvolena záměrně s cílem prozkoumat oblast účastníkova vnímání zdrojů pro řešení jeho situace v co možná nejběžnějším prostředí a stavu, bez jakéhokoli vnějšího zásahu, a teprve pak provést onen experimentální zásah – provedení duchovního posouzení. Kdybychom

totiž zvolili nějakou konkrétnější otázku nebo dokonce více otázek na specifické oblasti zdrojů, už toto samotné dotázání by byl určitý zásah do běžného stavu účastníka, který by jej vedl k zamyšlení se nad těmito oblastmi a reflexí těchto témat, a tím by se vlastně předjímal a předem realizoval jeden z prvků provedení duchovního posouzení, čili by se jednalo o určitou formu experimentálního zásahu ve fázi, kdy účastníková úroveň vnímání zdrojů měla být zkoumána bez jakéhokoli zásahu. Účinnost následného provedení duchovního posouzení by tak byla tímto předchozím zásahem omezena a byla by ohrožena validita výzkumných zjištění. Z tohoto důvodu byla pro první fázi polostrukturovaného interview zvolena výše uvedená obecnější otázka. K položení otázky a drobným poznámkám byl použit záznamový arch s předem připraveným schématem rozhovoru a účastníkovy odpovědi byly fixovány pomocí audiozáznamu pořizovaného pomocí mobilního telefonu, s čímž byl účastník dopředu seznámen.

Po tomto vstupním moderovaném rozhovoru bylo u každého účastníka výzkumu provedeno duchovní posouzení. Toto sestávalo z provedení nejdříve stručného duchovního posouzení a pak na to navazujícího podrobnějšího duchovního posouzení za využití některého z nástrojů pro podrobnější duchovní posouzení, přičemž byl pro jednotlivé účastníky použit vždy jeden rozdílný nástroj podrobnějšího duchovního posouzení, a to tak, aby jednak byla otestována celá škála nástrojů a současně, aby u jednoho účastníka výzkumu nedocházelo k získávání stejných dat využitím dvou podobných nástrojů po sobě, jak již bylo konstatováno ve výsledcích dřívějšího výzkumu (Giercuszkiwicz, 2013b). Provádění duchovního posouzení a využívání jednotlivých nástrojů probíhalo na základě a podle pravidel tohoto konceptu tak, jak byly popsány v teoretické části této práce. Současně byly brány v potaz zjištění ze zkušebního použití tohoto konceptu uvedené ve výsledcích výzkumu v předchozí práci (Giercuszkiwicz, 2013b).

Následně bylo přistoupeno ke druhé fázi polostrukturovaného interview. Tato sledovala schéma složené ze tří dílčích otázek, a sice: **Změnil se po této aktivitě nějak váš pohled na svou situaci a na to, co vám může pomoci? V čem je váš pohled jiný, co jste zjistil nebo objevil? Objevil jste díky naší aktivitě nové věci, které vám mohou pomoci při řešení vaší situace, a předtím jste o nich nevěděl?**

Základní otázkou, ke které směřovaly tyto dílčí otázky a následný rozhovor, bylo: Vnímá respondent nově zdroje pro řešení své situace po provedení duchovního posouzení? Dílčí otázky pak především směřovaly k měření a získání dat o tom: jestli nastala změna, v čem změna spočívá, jak se to liší od předchozího stavu.

Po realizaci druhé fáze polostrukturovaného interview byl každý účastník seznámen jednoduchou formou se skutečným cílem výzkumu a byl požádán o dodatečný souhlas s jeho provedením, který udělili všichni účastníci. Následně byla sebraná data transkribována s prvotní redukcí dat a systematizována technikou redukce prvního řádu, tak jak to bylo popsáno výše. Analýza dat pak přinesla výsledky výzkumu.

3.3 Výsledky výzkumu

Výsledky výzkumu byly získány analýzou dat za využití metody kontrastů a srovnávání a metody prostého výčtu, tak jak byly popsány výše v kapitole týkající se analýzy dat, v úzké návaznosti na dřívější syntetizování. Tyto metody byly přeneseny i do způsobu jakým budou výsledky výzkumu dále představeny. Analyzovaná data získaná při první fázi polostrukturovaného interview, kdy bylo zkoumáno účastníkově vnímání zdrojů pro řešení své situace před provedením duchovního posouzení, budou představena v syntetizované podobě pomocí prostého výčtu a metodou kontrastů a srovnání k nim budou vztažena analyzovaná data získaná zkoumáním účastníkově vnímání zdrojů pro řešení své situace po provedení duchovního posouzení, přičemž budou srovnány rozdíly zodpovězením otázek: jestli nastala změna, v čem změna spočívá, jak se to liší od předchozího stavu. Nakonec bude na základě tohoto srovnání dat získaných před a po provedení duchovního posouzení konstatováno, jestli provedení duchovního posouzení mělo u účastníka vliv na vnímání zdrojů pro řešení své situace a jaký. Data každého účastníka výzkumu budou představena jednotlivě pomocí tohoto modelu. Výsledky výzkumu budou nakonec shrnuty a bude zodpovězena hlavní výzkumná otázka a zhodnoceno, zdali výzkum naplnil svůj cíl.

Aby bylo možné analyzovaná data a dílčí zjištění výzkumu přiřadit ke konkrétnímu účastníkovi výzkumu (respondentovi), bude nejdříve vždy uveden kód respondenta označeného jako „R“ s pořadovým číslem a současně se smyšleným jménem. U každého účastníka výzkumu budou nejprve uvedena shrnutá zjištění z první fáze polostrukturovaného interview. Následovat bude krátká informace o tom, jak probíhalo provedení duchovního posouzení, který z nástrojů pro podrobnější duchovní posouzení byl použit a případně jaké důležité údaje byly zjištěny. Nakonec budou uvedena shrnutá zjištění z druhé fáze polostrukturovaného interview.

3.3.1 R1 – pan Petr

Zdroje vnímané před provedením duchovního posouzení

V rozhovoru na úvodní otázku první fáze polostrukturovaného interview: „Máte něco, co Vám v životě pomáhá, o co se můžete opřít, abyste vydržel vaši situaci a co Vám pomáhá Vaši situaci řešit“, účastník pan Petr odpověděl, že není nikdo, kdo by mu pomohl a je na tu situaci sám, ale pak ještě dodal, že jedině by mu mohla pomoci „sociálka“. Nevnímal nic jiného, co by mu mohlo v životě pomoci. Jako jediný zdroj pro řešení své situace tedy pan Petr uvedl sociální odbor.

Duchovní posouzení

Následně byl proveden experimentální zásah – bylo provedeno duchovní posouzení. Nejprve bylo provedeno stručné duchovní posouzení, které hned na počátku odhalilo, že účastník je věřící křesťan a je pro něj důležitá víra, která mu také v životě pomáhá, jak sám řekl, ačkoli to chvíli předtím při úvodní otázce nezmínil. Protože stručné duchovní posouzení ukázalo, že víra hraje v životě účastníka důležitou roli, bylo pak provedeno také podrobnější duchovní posouzení pomocí nástroje duchovní historie. V něm byla dále identifikována například modlitba, kterou účastník opakovaně uvedl, že mu pomáhá.

Zdroje vnímané po provedení duchovního posouzení

Po ukončení procesu provedení duchovního posouzení byla provedena druhá fáze polostrukturovaného interview, kde účastník v rozhovoru na tři otázky: „Změnil se po této aktivitě nějak váš pohled na svou situaci a na to, co vám může pomoci? V čem je váš pohled jiný, co jste zjistil nebo objevil? Objevil jste díky naší aktivitě nové věci, které vám mohou pomoci při řešení vaší situace, a předtím jste o nich nevěděl?“, odpověděl, že mu pomohlo si o tom promluvit a vnímá svou situaci jinak, současně přišel na něco nového, a sice že když odpovídal a přemýšlel tak si uvědomil, že dělal některé věci špatně, jednal zle a nemá tak jednat. Doslova řekl: „...že jsem robil zle alebo také, že to nemám robit“. Také uvedl, že mu může pomoci jeden blízký člověk – duchovně aktivní laik, a výslovně uvedl, že to před provedením duchovního posouzení nevěděl a uvědomil si to díky pokládaným otázkám. Dále sdělil, že by si přál, aby mu Bůh dal štěstí a on dostal byt, že mu pomáhá modlitba, že se díky probíraným otázkám změnil jeho pohled a vedlo jej to k zamyšlení nad životem.

Pokud provedeme srovnání a kontrastujeme účastníkovy odpovědi a informace získané při první fázi polostrukturovaného interview s odpověďmi a informacemi získanými při druhé fázi polostrukturovaného interview, zjistíme, že ačkoli ve fázi před provedením duchovního posouzení účastník identifikoval jako zdroj pro řešení své situace pouze sociální odbor, ve fázi po provedení duchovního posouzení účastník identifikoval nově zdroje pro řešení své situace. Účastník uvedl, že se po provedení duchovního posouzení změnil jeho pohled na svou situaci. Řekl: „*dívám se na to všechno teraz jinak*“. Dále uvedl, že objevil něco nového – uvědomil si, že jednal špatně a nemá tak jednat. Také řekl, že existují další věci, které mu mohou pomoci, a předtím o nich nevěděl a identifikoval takto jednoho duchovně aktivního laika, který mu může být nápomocen. Nakonec uvedl modlitbu jako to, co mu pomáhá a sdělil, že její provedení duchovního posouzení vedlo k zamyšlení nad životem.

Tabulka vnímání zdrojů účastníka - R1 - pan Petr	
Zdroje před intervencí	Zdroje po intervencí
- sociální odbor města	- změna pohledu na vlastní situaci - uvědomění si vlastního nesprávného jednání a nutnosti nápravy - pomoc blízkého laika - modlitba - hlubší zamyšlení nad vlastním životem

Po provedení srovnání a kontrastování účastníkovy vnímání zdrojů před a po provedení duchovního posouzení, můžeme konstatovat, že díky této intervenci nastala pozitivní změna – účastník identifikoval nové zdroje pomoci a reflektoval svou situaci. Provedení duchovního posouzení tedy mělo vliv na vnímání zdrojů pro řešení své situace u účastníka pana Petra.

3.3.2 R2 – pan Pavel

Zdroje vnímané před provedením duchovního posouzení

Na první otázku po zdrojích, které vnímá pro řešení své situace, uvedl pan Pavel: „*No v prvním případě Pán Bůh Ježíš Kristus, toto mě pomáhá ve všem ... to mi pomáhá velice ... já myslím, že to není poprvé, co mi Pán pomohl ve všem, i po psychické*

stránce“. Vzpomenul sice ještě známé a jednu paní, ale řekl doslova: „*no možná nějaký známý, ale to není ono*“. Jako silný zdroj své pomoci tedy identifikoval Boha.

Duchovní posouzení

Poté bylo provedeno stručné duchovní posouzení a podrobnější duchovní posouzení pomocí nástroje duchovní mapy života, přičemž bylo zjištěno, že pan Pavel čerpá pomoc z více duchovních zdrojů, především ze vztahu s Bohem, modlitby a ztišení.

Zdroje vnímané po provedení duchovního posouzení

Na následující otázky pan Pavel odpovídal trochu nejasným a nekonkrétním způsobem. Ohledně toho, jestli vnímá změnu, nedokázal přesně odpovědět. Na druhou otázku týkající se toho, jestli něco vnímá jinak, odpověděl doslova: „*určitě každá věc v něčem pomůže, každopádně si to myslím, protože když člověk nic nedělá, nic neví, takže určitě to v něčem pomůže, já si to srovnám v hlavě a určitě to pomůže*“, a také na třetí otázku o případném zjištění nových zdrojů pomoci, o kterých předtím nevěděl, uvedl podobně: „*no určitě určitě, protože člověk není dokonalý, nikdy*“, ale přitom nedokázal jmenovat ani u jedné z těchto otázek nic konkrétního a řekl opět pouze obecně: „*no v každém případě mi to neuškodí a určitě to bude k něčemu dobré ... a určitě si já z toho něco vezmu ... každopádně*“.

Tabulka vnímání zdrojů účastníka – R2 - pan Pavel	
Zdroje před intervencí	Zdroje po intervencí
- Bůh a víra	- reflexe své situace - nekonkretizovaný přínos pro jeho život

Pokud srovnáme zdroje vnímané účastníkem před a po provedení duchovního posouzení, lze konstatovat, že u účastníka nenastala konkrétní změna jeho pohledu na svou situaci a neidentifikoval nově žádný konkrétní zdroj, přesto vnímal užitečnost duchovního posouzení a jeho provedení jej vedlo k reflexi své situace a uvedl také možnost přínosu pro jeho další život. Z toho vyplývá, že provedení duchovního posouzení mělo vliv na vnímání zdrojů pro řešení situace tohoto účastníka, ač nebyl zcela konkretizovaný.

3.3.3 R3 – pan Ondřej

Zdroje vnímané před provedením duchovního posouzení

Pan Ondřej v odpovědi na otázku, jestli mu něco v životě pomáhá, uvedl jako zdroj své pomoci organizaci Slezskou diakonii a svoji opatrovnici, která mu dle jeho slov vždy se vším pomůže. Dále uvedl, že mu pomáhá jeho sestra a do jisté míry také otec.

Duchovní posouzení

Během provedení stručného duchovního posouzení bylo zjištěno, že uživatel je věřící a vnímá víru jako důležitou součást svého života, přičemž má vazby také na duchovní společenství. Následně bylo tedy provedeno podrobnější duchovní posouzení za využití nástroje duchovní ekomapy, které ještě navíc odkrylo větší význam, který má v životě účastníka modlitba a pastor zmíněného duchovního společenství.

Zdroje vnímané po provedení duchovního posouzení

V druhé fázi interview účastník sdělil, že po provedení duchovního posouzení vidí svou situaci jinak a uvědomil si, že *„když člověk chce, tak se může ze všeho dostat ... když má člověk vztahy tak mu kdokoli může pomoci“*, přičemž vidí zdroje své pomoci ve své sestře a v pastrovi duchovního společenství, který mu pomáhá jak duchovně, tak nabídkou práce, materiální pomocí i jiným způsobem. Na téma případného vnímání nových zdrojů účastník uvedl, že o možné pomoci ze strany duchovního společenství, pastora i modlitby už předtím věděl, ale v běžném životě o nich nepřemýšlel a díky provedení duchovního posouzení si na ně vzpomněl a uvědomil si je. Dále uvedl, že jej intervence vedla k zamyšlení nad životem *„aby člověk čím víc věřil v Boha, to člověku pomůže nejvíc ... člověku se rozleží prakticky, v co věří a co by jako chtěl od života“*.

Tabulka vnímání zdrojů účastníka – R3 – pan Ondřej	
Zdroje před intervencí	Zdroje po intervencí
<ul style="list-style-type: none"> - Slezská diakonie - opatrovnice - do jisté míry sestra a otec 	<ul style="list-style-type: none"> - uvědomění, že se může ze situace dostat díky vztahům, které má - duchovní společenství - pastor - modlitba - reflexe životních priorit

Pokud srovnáme zdroje vnímané účastníkem před intervencí a po intervenci, zjistíme, že díky provedení duchovního posouzení nově našel některé své zdroje a navíc našel posilu v počátečním uvědomění si možnosti změny své situace díky vztahům ve svém okolí, a také v závěrečném zamyšlení nad svým životem. Provedení duchovního posouzení tedy u účastníka vedlo k pozitivní změně jeho vnímání zdrojů.

3.3.4 R4 – pan Jakub

Zdroje vnímané před provedením duchovního posouzení

V první fázi interview identifikoval pan Jakub jako zdroj své pomoci svépomocnou duchovní skupinku pro osoby bez domova, která se schází na faře římskokatolické farnosti v Českém Těšíně. Jinak sdělil „*jsem rád, že jsem tady našel střechu nad hlavou*“, čili vidí jako pomocnou také danou sociální službu.

Duchovní posouzení

Při stručném duchovním posouzení účastník uvedl víru jako sílu, která mu život pomáhá brát s nadhledem a „*neutopit se v tom*“, víra jej dle jeho slov osvobozuje a dává mu sílu překonat překážky. Jako pomocné uvedl také svépomocnou skupinu, kterou navštěvuje a aktivity, které skupina pořádá. Bylo tedy provedeno i podrobnější duchovní posouzení nástrojem duchovní historie, které ukázalo navíc na pozitivní vliv víry uživatele na změnu jeho myšlení směrem ke klidnému a moudřejšímu řešení různých situací.

Zdroje vnímané po provedení duchovního posouzení

Ačkoli účastník během odpovídání na otázky nástroje duchovní historie hovořil o více duchovních zdrojích, a to podrobnějším a hlubším způsobem než při odpovědi na úvodní otázku výzkumu, při dotazech na případný změněný náhled na svou situaci či nově vnímané zdroje díky provedení duchovního posouzení účastník velmi krátce odpověděl, že si není ničeho vědom. Neidentifikoval tedy žádnou změnu ani nové zdroje pomoci.

Tabulka vnímání zdrojů účastníka – R4 – pan Jakub	
Zdroje před intervencí	Zdroje po intervenci
- svépomocná duchovní skupina - užívaná sociální služba	- účastník neidentifikoval žádnou změnu ani nové zdroje pomoci

Z výše uvedeného vyplývá, že u tohoto účastníka nenastala ve vnímání zdrojů žádná pozitivní změna a provedení duchovního posouzení nemělo vliv na vnímání zdrojů pro řešení jeho situace.

3.3.5 R5 – paní Anežka

Zdroje vnímané před provedením duchovního posouzení

Na otázku po tom, co ji v životě pomáhá, uvedla paní Anežka velmi jednoduše a jasně „Pán Bůh“. Poté již nevedla žádný jiný zdroj své pomoci.

Duchovní posouzení

Po provedení stručného duchovního posouzení, které prokázalo důležitost víry a vztahu k Bohu v životě paní Anežky, bylo přistoupeno k podrobnějšímu duchovnímu posouzení pomocí duchovních ekomap. Zde jako nejsilnější vztah zvýraznila paní Anežka vzájemný vztah s Bohem, jenž ji ve všem pomáhá, a současně zakreslila také další důležité vztahy k pro ni významným duchovním skutečností. Mezi hlavní vztahy patřil vztah k modlitbě a k duchovnímu společenství sboru s jeho novým pastorem, který sice přestala dříve navštěvovat, ale díky duchovní ekomapě si uvědomila, že by jej zase ráda navštěvovala a může jí být také pomocí v její situaci.

Zdroje vnímané po provedení duchovního posouzení

Paní Anežka nejdříve řekla, že pro ni bylo vypracování duchovní ekomapy přínosné, protože se nad tím vším zamyslela a změnila pohled na svou situaci. Přemýšlela o tom, že by se zase chtěla vrátit do sboru, jenž jí může být zdrojem pomoci a tento navštěvovat, k čemuž jí bylo impulsem právě provedení duchovního posouzení, jak sama uvedla. Dále si připomenula a uvědomila, že o ni má někdo zájem a chce jí pomoci a není na svou situaci sama, doslova řekla: „*(vidím to) novým způsobem, protože jsem si uvědomila, že mám kolem sebe lidi, kteří mi chtějí pomoci a já jsem se už poslední dobou tak uzavřela do sebe...*“.

Tabulka vnímání zdrojů účastníka – R5 – paní Anežka	
Zdroje před intervencí	Zdroje po intervencí
- vztah k Bohu	- vztah k Bohu - zamyšlení a změna pohledu na situaci - rozhodnutí znovu navštěvovat sbor s jeho pomocným potenciálem - uvědomění si zdrojů pomoci v lidech okolo ní, a že není na svou situaci sama

Ačkoli v první fázi interview identifikovala účastnice jeden duchovní zdroj – Pána Boha, ve fázi po provedení duchovního posouzení identifikovala širěji další tři zdroje pomoci a refletovala svou situaci. Díky intervenci tedy u ní nastala pozitivní změna vnímání zdrojů. Můžeme tak konstatovat, že provedení duchovního posouzení mělo vliv na vnímání zdrojů této účastnice.

3.3.6 R6 – pan Filip

Zdroje vnímané před provedením duchovního posouzení

Pan Filip na úvodní otázku výzkumu uvedl: „*já se držím jen díky kamarádům a známým ... hodně pomáhají ... kdyby ne oni, tak už tu nejsem*“. Dále uvedl, že už nemá ani rodinu a zůstal sám a musí se spolehnout také sám na sebe. Jiné zdroje pomoci než známé a kamarády neuvedl.

Duchovní posouzení

Při provedení stručného duchovního posouzení bylo zjištěno, že pan Filip se považuje za věřícího, ale svou víru nevnímá jako žádnou sílu ani ji nepovažuje ve svém životě za významnou. Také se neúčastní žádných bohoslužeb, nepraktikuje svou víru skrze modlitbu ani jiné duchovní praktiky a zvyky a nenavštěvuje duchovní společenství. Dle pravidel pro provádění duchovního posouzení tedy nebylo u tohoto účastníka výzkumu provedeno podrobnější duchovní posouzení, protože víra nemá v jeho životě větší význam.

Zdroje vnímané po provedení duchovního posouzení

Pan Filip na otázky druhé fáze interview sdělil jasně, že se provedením stručného duchovního posouzení nic v jeho náhledu na svou situaci nezměnilo, neidentifikoval nové zdroje, ve všem měl jasno předtím a má stejně jasno i teď.

Tabulka vnímání zdrojů účastníka – R6 – pan Filip	
Zdroje před intervencí	Zdroje po intervencí
- kamarádi a známí	- nenastala žádná změna ve vnímání zdrojů

Jelikož u tohoto účastníka výzkumu nenastala žádná změna ve vnímání zdrojů, nemělo provedení stručného duchovního posouzení vliv na vnímání zdrojů pro řešení jeho situace.

3.3.7 R7 – paní Helena

Zdroje vnímané před provedením duchovního posouzení

Jako hlavní věc, která jí pomáhá v životě, označila paní Helena své děti. Řekla, že jí pomáhá se s nimi stýkat, ale nemůže u nich bydlet z důvodu společného posuzování příjmů rodiny a ony by ji musely žít, protože mají vyšší příjmy, což ona nechce. Dále se zmínila ještě o práci na dohodu, která je pro ni takto důležitá.

Duchovní posouzení

Stručné duchovní posouzení ukázalo, že účastnice je dle jejích slov věřící tak napůl. Ačkoli v dětství chodila do kostela, nyní nežije náboženským životem, nepraktikuje modlitbu ani nenavštěvuje kostel a nevnímá, že by jí víra nějak v životě pomáhala nebo byla pro ni důležitá. Řekla, že se musí spoléhat sama na sebe.

Zdroje vnímané po provedení duchovního posouzení

Účastnice výzkumu uvedla, že se na základě provedení stručného duchovního posouzení nijak nezměnil její pohled na svou situaci a neobjevila nic nového, co by jí mohlo pomoci.

Tabulka vnímání zdrojů účastníka – R7 – paní Helena	
Zdroje před intervencí	Zdroje po intervenci
- děti - práce na dohodu	- nenastala žádná změna ve vnímání zdrojů

Z výše uvedeného vyplývá, že provedení stručného duchovního posouzení nevedlo u účastnice výzkumu ke změně a nemělo tak vliv na vnímání zdrojů pro řešení její situace.

3.3.8 R8 – paní Alžběta

Zdroje vnímané před provedením duchovního posouzení

Paní Alžběta na začátku výzkumu sdělila, že zdrojem pomoci je pro ni její přítel, protože se vzájemně podporují. Jako podporující vnímá také účast na svépomocné duchovní skupině při římskokatolickém kostele, kde se ráda modlí. Tyto zdroje označila za nejdůležitější a jiné nezmínila.

Duchovní posouzení

Provedení stručného duchovního posouzení potvrdilo význam víry v životě paní Alžběty, která měla svůj nový počátek právě během návštěv svépomocného duchovního společenství. Víra ji mimo jiné přináší uklidnění v životě, s přítelem se již tolik nehádají. Podrobnější duchovní posouzení provedené nástrojem duchovní mapy života

tato zjištění dále prohloubilo, účastnice například sdělila, že díky zkušenosti Boží pomoci v minulých překážkách má nyní již pevné vědomí Boží přítomnosti a podpory v jejím životě a bude jej mít i v případě budoucích nesnází. Jako pomocné označila tzv. střelné modlitby.

Zdroje vnímané po provedení duchovního posouzení

Na všechny otázky druhé části interview paní Alžběta uvedla, že provedení duchovního posouzení u ní vedlo k uklidnění a zamyšlení nad životem, ale žádné konkrétní změny nebo nové zdroje pro řešení své situace neidentifikovala.

Tabulka vnímání zdrojů účastníka – R8 – paní Alžběta	
Zdroje před intervencí	Zdroje po intervencí
- přítel - svépomocné duchovní společenství a jeho aktivity	- přítel - svépomocné duchovní společenství a jeho aktivity - reflexe své situace s nekonkretizovaným přínosem

Celkově můžeme konstatovat, že intervence vedla u účastnice k určité změně díky její reflexi života a provedení duchovního posouzení mělo vliv na vnímání zdrojů u paní Alžběty, ač velmi nekonkrétní.

3.3.9 R9 – paní Zdislava

Zdroje vnímané před provedením duchovního posouzení

Na otázku: co vám v životě pomáhá, o co se můžete opřít, odpověděla paní Zdislava, že jí pomáhá přítel s řešením situace, ve které jsou. Dodala, že si pomáhají společně. Dále uvedla, že možná jí pomáhá „*když chodíme mezi ty křesťany*“, čímž myslela návštěvu svépomocného duchovního společenství osob bez domova. Nakonec označila jako velmi pomocné také pracovníky sociálních služeb, které využívá.

Duchovní posouzení

Podobně jako u ostatních, bylo s paní Zdislavou nejdříve provedeno stručné duchovní posouzení. Toto ukázalo na poměrně velký význam víry v jejím životě. Ačkoli se nepovažuje za „pravého křesťana“, vnímá, že jí víra v životě určitě pomáhá. Ráda pravidelně navštěvuje některá duchovní společenství, mimo jiné uvedenou svépomocnou skupinu a účastní se jejich modliteb a aktivit, přičemž vnímá jejich pomocný potenciál. Následně bylo tedy provedeno i podrobnější duchovní posouzení pomocí nástroje duchovní ekogramy. To ukázalo některé duchovní vlivy z předchozích generací a propojení života paní Zdislavy a jejích blízkých s duchovními zdroji v jejím prostoru. Jako potencionální zdroj pomoci se zde objevilo například propojení jejího vztahu s přítelem a jejich společného navštěvování svépomocného duchovního společenství, v čemž se mohou podporovat. Paní Zdislava dále sdělila, že ráda zpívá duchovní písně, což ji posiluje a také se odkazovala na jeden duchovní sen, ve kterém viděla Pannu Marii, jak ji ochraňuje a tento pocit ochrany jí dodával útěchu.

Zdroje vnímané po provedení duchovního posouzení

Paní Zdislava odpověděla na otázku, jestli se změnil její pohled na svou situaci po této intervenci takto: „*(uvědomila jsem si) že není vlastně zdrojem můj přítel, ale vlastně celé to společenství*“. Dále sdělila, že vnímá nové věci, které ji mohou pomoci, protože všechna pomoc jí jde ze strany duchovního společenství. Uvedla, že sílu jí dává vlastně spíše to duchovní společenství než samotný přítel, a že účast na duchovním posouzení měla pozitivní vliv na toto její vnímání, protože se jí propojil vztah s přítelem a duchovní společenství, přičemž zdroje pomoci plynou právě z duchovního společenství směrem k nim oběma a mohou se v těchto aktivitách navzájem podporovat. Sdělila: „*měníme se vlastně díky tomu společenství*“ a dodala, že nyní po intervenci skutečně vidí sílu vzájemného setkávání věřících, ale posilují ji i duchovní rozhovory a zpěv, které společenství nabízí.

Tabulka vnímání zdrojů účastníka – R9 – paní Zdislava	
Zdroje před intervencí	Zdroje po intervencí
<ul style="list-style-type: none"> - přítel - možná i návštěva duchovního společenství (nejisté deklarování) 	<ul style="list-style-type: none"> - uvědomění si významu a pomocného potenciálu duchovního společenství (jasné deklarování) - možnost vzájemné podpory s přítelem v duchovních aktivitách - vzájemné setkání věřících - duchovní rozhovory - zpěv duchovních písní

Na základě výše uvedeného srovnání vnímání zdrojů u paní Zdislavy před a po provedení duchovního posouzení je prokazatelná pozitivní změna tohoto vnímání. Paní Zdislava nově nahlédla na své současné zdroje a identifikovala také nové zdroje pomoci. U paní Zdislavy mělo provedení duchovního posouzení vliv na vnímání zdrojů pro řešení její situace.

3.3.10 Shrnutí výsledků

Do výzkumu se zapojilo celkem devět účastníků. Shrňeme-li výše uvedená zjištění, můžeme konstatovat že:

Intervence vedla k pozitivní změně vnímání zdrojů u celkem šesti účastníků výzkumu. Novým způsobem nahlédli své současné zdroje pan Ondřej a paní Zdislava. Nové zdroje pomoci identifikovali pan Petr, paní Anežka a opět paní Zdislava. Intervence pak současně vedla k reflexi svého života tří z nich, a to u pana Petra, pana Ondřeje a paní Anežky. U pana Pavla a paní Alžběty vedla intervence pouze k samotné reflexi jejich života, přičemž její přínos přesně nekonkretizovali.

Intervence pak nevedla k žádné změně vnímání zdrojů u tří účastníků výzkumu. Pan Jakub neidentifikoval žádnou změnu a nové zdroje ani po provedení podrobnějšího duchovního posouzení. Oba účastníci, u kterých bylo provedenou pouze stručné duchovní posouzení, a to pan Filip a paní Helena, taktéž neidentifikovali žádnou pozitivní změnu svého vnímání zdrojů.

Můžeme tedy konstatovat, že provedení duchovního posouzení vedlo ke konkrétní pozitivní změně vnímání zdrojů u čtyř účastníků výzkumu. U dvou

účastníků výzkumu vedla intervence také k pozitivní změně, avšak blíže nekonkretizované. U tří účastníků výzkumu nevedlo provedení duchovního posouzení k žádné změně jejich vnímání zdrojů. **U většiny účastníků tedy vedla intervence k pozitivní změně jejich vnímání zdrojů.**

Dále je možné ze shrnutí zjištění vyvodit důležitý fakt, že provedení stručného a následně podrobnějšího duchovního posouzení mělo vliv na vnímání zdrojů u naprosté většiny účastníků (šest ze sedmi). Naproti tomu provedení pouze stručného duchovního posouzení ani u jednoho účastníka nevedlo ke změně vnímání zdrojů, což ovšem může být pochopitelné z logiky věci, neboť pokud pro někoho není duchovní rovina vůbec důležitá, spíše jen těžko v ní identifikuje své zdroje. Významným zjištěním je, že u účastníků, kteří označili víru jako důležitou ve svém životě, vedla intervence k pozitivní změně jejich vnímání zdrojů. U účastníků, kteří neoznačili víru jako důležitou pro jejich život, pak intervence nevedla k žádné změně jejich vnímání zdrojů.

Všechny identifikované zdroje měly vazbu na duchovní rovinu klienta a patřily do těchto významných oblastí duchovních zdrojů: relevance víry pro zvládání životní situace, duchovní rituály a praktiky, duchovní společenství a církevní sociální podpora, jak je definoval např. Hodge (2005a, s. 82) Canda a Furman (2010, s. 262) zase hovoří o tom, že duchovní posouzení může přinášet také zamyšlení klienta nad svým životem, o čemž svědčí i výsledky tohoto výzkumu.

Výzkum také ukazuje, že ačkoli byli účastníci nejprve dotazováni na to, co jim pomáhá vydržet a následně co jim pomáhá řešit svou situaci, případné zdroje pomoci vždy identifikovali pro obě tyto kategorie společně a nerozlišovali je.

Na základě výše představeného shrnutí výzkumných zjištění můžeme odpovědět na výzkumné otázky:

1. Výzkum prokázal u většiny účastníků rozdíl mezi vnímáním zdrojů pro řešení své situace před a po provedení duchovního posouzení, a to takový, že tato intervence vedla k pozitivní změně vnímání zdrojů, přičemž účastníci novým způsobem nahlédli své stávající zdroje, identifikovali nové zdroje a reflektovali svou životní situaci. Současně prokázal, že tato pozitivní změna vnímání zdrojů nastala u téměř všech účastníků, kteří označili víru jako důležitou pro svůj život. Neprokázal pak změnu ve vnímání zdrojů před a po intervenci u účastníků, kteří neoznačili víru jako důležitou pro svůj život.

2. Provedený výzkum tedy prokázal, že použití konceptu duchovního posouzení podle Davida Hodge mělo vliv na vnímání možných zdrojů pro řešení své situace u osob bez domova, které označily víru jako důležitou součást svého života. Současně výzkum prokázal, že použití tohoto konceptu nemělo vliv na vnímání zdrojů u těch osob bez domova, které neoznačily víru jako důležitou ve svém životě.

Výzkumná zjištění jsou limitována především rozsahem provedeného výzkumu. S ohledem na charakter a cíl práce a na časové i finanční možnosti autora byl proveden pouze výzkum menšího rozsahu, který na otázku po účinnosti tohoto konceptu duchovního posouzení v kontextu klientových zdrojů vypovídá pouze jednoduchým způsobem. Hlubší měření účinnosti tohoto konceptu a jeho dopadů ve větším prostorovém i dlouhodobějším časovém rozsahu by si vyžádalo výzkumné šetření podstatně širšího rozsahu, jak již bylo uvedeno.

Mezi další limity výzkumu patřil fakt, že vzhledem k požadavku konceptů duchovního posouzení na to, aby měl výzkumník navázán bližší vztah s osobami, u nichž provádí duchovní posouzení, byl omezen výběr účastníků výzkumu. Pokud navíc přihlédneme k tomu, že alespoň část účastníků musela být otevřena duchovním tématům, aby bylo možno vyzkoušet také škálu nástrojů pro podrobnější duchovní posouzení, zjistíme, že výběr účastníků výzkumu byl určitým způsobem limitován, což mohlo mít vliv na výzkumná zjištění.

Provedení výzkumu a jeho výsledky mohou být přínosné pro možnost širšího využití konceptu duchovního posouzení podle Davida Hodge v praxi české sociální práce. Na základě výsledků výzkumu je možné jednak uvažovat o realizaci širšího výzkumu a současně mohou výsledky nabídnout užitečné informace pro všechny sociální pracovníky, kteří by provedení duchovního posouzení chtěli vyzkoušet a realizovat.

Závěr

Smyslem a cílem této diplomové práce bylo ověřit, zda je použití konceptu duchovního posouzení podle Davida R. Hodge účinné, a to v kontextu zdrojů pro řešení sociální situace.

V první části byl představen zdrojový model sociální práce, jinak též nazvaný perspektiva silných stránek. Po jeho začlenění do diskurzu české a zahraniční sociální práce a uvedení základní charakteristiky bylo dále pojednáno o možných duchovních zdrojích klientů a metodách posouzení silných stránek s přímým zaměřením na posouzení také duchovních zdrojů klienta pomocí konceptů duchovního posouzení, včetně konceptu Davida Hodge. Tímto byl představen přesah zdrojového modelu sociální práce směrem ke konceptu duchovního posouzení s ohledem na možné přínosy pro klienta.

Následně byl popsán koncept duchovního posouzení podle Davida Hodge s akcentováním prvků souvisejících se zdrojovým modelem sociální práce. Byly tedy uvedeny jednak obecnější informace o celém konceptu, a také podrobnější informace o stručném duchovním posouzení a o nástrojích pro podrobnější duchovní posouzení.

Empirická část práce byla zaměřena na použití konceptu duchovního posouzení podle Davida Hodge a základní ověření jeho vlivu na vnímání zdrojů pro řešení své situace u osob bez domova. Výzkumná strategie byla vystavěna na metodě kvalitativního experimentu, který zkoumal oblast klientova vnímání zdrojů před a po provedení duchovního posouzení. Výzkum pak ukázal na to, že u většiny jeho účastníků vedlo provedení duchovního posouzení k pozitivní změně ve vztahu k vnímaným zdrojům. U některých účastníků došlo díky této intervenci k reflexi svého života nebo novému nahlédnutí stávajících zdrojů. Další pak objevili nové duchovní zdroje pomoci.

Teoretickým představením přesahu konceptu duchovního posouzení podle Davida R. Hodge a zdrojového modelu sociální práce, jeho možného využití a přínosu pro klienta a empirickým ověřením vlivu a účinnosti použití tohoto konceptu duchovního posouzení na oblast zdrojů pro řešení sociální situace u osob bez domova byl naplněn cíl této práce.

Věřím, že výstupy této diplomové práce budou k užítku všem teoretikům i praktikům sociální práce, kteří se zajímají o téma duchovního rozměru sociální práce,

a mám naději, že některé z nich povzbudí alespoň k vyzkoušení provedení duchovního posouzení podle Davida R. Hodge. Osobně pak plánuji se tomuto konceptu i nadále věnovat.

Seznam použité literatury

BARKER, Robert L. (2003). *The social work dictionary*. Washington, DC: NASW Press. ISBN 9780871013552.

BIRD, V. J., LE BOUTILLIER, C., LEAMY, M., LARSEN, J., OADES, L. G., WILLIAMS, J., SLADE, M. (2012). Assessing the Strengths of Mental Health Consumers: A Systematic Review. *Psychological Assessment*. online publication. DOI: 10.1037/a0028983

BRAZEAU, James N., TEATERO, Missy L., RAWANA, Edward P., BROWNLEE, K., BLANCHETTE, Loretta R. (2011). *The Strengths Assessment Inventory: Reliability of a New Measure of Psychosocial Strengths for Youth*. online publication. DOI 10.1007/s10826-011-9489-5

CANDA, Edward R., FURMAN, Leola D. (2010). *Spiritual Diversity in Social Work Practice: The Heart of Helping*. New York: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-537279-3.

DOLEŽEL, J. (2008). Výňatek z dokumentu Lidská práva a sociální práce. *Sociální práce/Sociálna práca*, č. 4, s. 57 – 58.

DISMAN, M. (2009). *Jak se vyrábí sociologická znalost: Příručka pro uživatele*. Praha: Nakladatelství Karolinum. ISBN 978-80-246-0139-7.

EARLY, Theresa J., GLENMAYE, Linnea F. (2000). Valuing Families: Social Work Practice with Families from a Strengths Perspective. *Social Work* 45;2.

GIERCZUSZKIEWICZ, T. (2013a). *Duchovní posouzení podle Davida R. Hodge* (absolventská práce). Olomouc: CARITAS Vyšší odborná škola sociální.

GIERCZUSZKIEWICZ, T. (2013b). *Použití konceptu duchovního posouzení podle Davida R. Hodge v kontextu sociální práce s osobami bez domova*. (Bakalářská práce). Olomouc: Univerzita Palackého.

HODGE, David R. (2003). *Spiritual Assessment: A Handbook for Helping Professionals*. Botsford: North American Association of Christians in Social Work. ISBN 0-9715318-0-3.

HODGE, David R. (2005a). Spiritual Lifemaps: A Client-Centered Pictorial Instrument for Spiritual Assessment, Planning, and Intervention. *Social Work* 50;1.

HODGE, David R. (2005b). Spiritual Ecograms: A New Assessment Instrument for Identifying Clients' Strengths in Space and Across Time. *Families in Society* 86;2.

HODGE, David R. (2005c). Developing a Spiritual Assessment Toolbox: A Discussion of the Strengths and Limitations of Five Different Assessment Methods. *Health & Social Work* 30;4.

HODGE, David R. (2005d). SPIRITUAL ASSESSMENT IN MARITAL AND FAMILY THERAPY: A METHODOLOGICAL FRAMEWORK FOR SELECTING FROM AMONG SIX QUALITATIVE ASSESSMENT TOOLS. *Journal of Marital and Family Therapy* 31;4.

HODGE, David R. (2006). A Template for Spiritual Assessment: A Review of the JCAHO Requirements and Guidelines for Implementation. *Social Work* 51;4.

HODGE, David R., LIMB, Gordon E. (2010). Native Americans and Brief Spiritual Assessment: Examining and Operationalizing the Joint Commission's Assessment Framework. *Social Work* 55;4.

HODGE, David R. (nedatováno). Conducting spiritual assessments: An overview of a complementary family of assessment instruments.

HRADECKÝ, I. a kol. (2007). *Definice a typologie bezdomovství*. Praha: Naděje. ISBN 978-80-86451-13-8.

KŘÍŽOVÁ, E. (2016). Specific Techniques of Exploring Spirituality as a Part of Holistic Social Work. *Sociální práce/Sociálna práca*, č. 4, s. 50 – 56.

LÍKAŘOVÁ, M. (2017). *Spirituální zdroje umírajících lidí v Domově léčby bolesti s hospicem sv. Josefa*. (diplomová práce). Olomouc: Univerzita Palackého.

MATOUŠEK, O. (2003a). *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál. ISBN 8071785482.

MATOUŠEK, O. (2003b). *Slovník sociální práce*. Praha: Portál. ISBN 8071785490.

MATOUŠEK, O. (2013). *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál. ISBN 9788026203667.

MIOVSKÝ, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Havlíčkův Brod: Grada Publishing. ISBN 80-247-1362-4.

PAYNE, M. (2012). Paradigms of Social Work: Alternative Perspectives on Social Work Practice Theory. *Sociální práce/Sociálna práca*, č. 5, s. 3 – 12

PAYNE, M. (2014). *Modern social work theory*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. ISBN 9780230249608.

POMPEY, H., DOLEŽEL, J., BAJER, P. (2008). Editorial. *Sociální práce/Sociálna práca*, č. 4, s. 1 – 2.

RAWANA, E., BROWNLEE, K. (2009). Making the Possible Probable: A Strength-Based Assessment and Intervention Framework for Clinical Work With Parents, Children, and Adolescents. *Families in Society* 90;3.

RUSSO, Rosalie J. (1999). Applying a Strengths-Based Practice Approach in Working with People with Developmental Disabilities and Their Families. *Families in Society* 80;1.

SALEEBEY, Dennis. (1996). The Strengths Perspective in Social Work Practice: Extensions and Cautions. *Social Work* 41;3.

SALEEBEY, Dennis. (2013). *The Strengths Perspective in Social Work Practice*. New Jersey: Pearson. ISBN-10: 0-205-24162-x.

SCHATZ, Struhsaker M., FLAGLER, Marita N. (2004). Examining How Professionals Describe the Strengths Perspective in Their Practice. *The Journal of Baccalaureate Social Work* 9;2.

SMITH, Roger S. (2008). *Social work and power*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. ISBN 9781403991249.

SMUTEK, M. (2006). *Model řešení problému v sociální práci – systémový pohled*. Hradec Králové: Gaudeamus.

SOCIÁLNÍ PRÁCE/SOCIÁLNA PRÁCA. číslo 5/2015. Moc a bezmoc v práci s klientem.

SULMASY, Daniel P. (2002). A Biopsychosocial-Spiritual Model for the Care of Patients at the End of Life. *The Gerontologist* 42;3.

ÚLEHLA, I. (2005). *Umění pomáhat: učebnice metod sociální praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN 8086429369.

Seznam použitých zkratk

aj.	a jiné
apod.	a podobně
tj.	to je
tzv.	takzvaný, takzvané
JCAHO	Spojená komise pro akreditaci zdravotnických zařízení (Joint Commission on Accreditation of Healthcare Organizations)
NASW	Národní Asociace Sociálních Pracovníků (National Association of Social Workers – NASW)